

МАКЕДОНКА

СОФИЯ, 1922 ГОД. 30 ДЕКЕМВРИ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Йорд. Бадевъ — Къмъ сонна на безсмъртнитѣ	стр. 1
2. Проф. Д-ръ Гаврилъ И. Кацаровъ — Приносъ къмъ археоло- гията на Мариово	6
3. Проф. Д-ръ А. Иширковъ — Къмъ Дебъръ и Струга	12
4. Г. К. — Спомени на Митрополитъ Методи	21
5. К. Стояновъ (Вълкановъ) — Охридската архиепископия	29
6. Хр. Коцевъ — Страници изъ споменитѣ ми	38
7. Veritas — Южни славяни	45
8. Д-ръ Вл. Руменовъ — Страница изъ близкото минало	57
9. Въ Македония — К. П.	60
10. Международенъ прѣгледъ — Г. К.	63

Съ тази книжка списание „Македония“ завършва своята първа годишнина. Редакцията устоя на задълженията си къмъ г-да абонатитѣ, въпрѣки голѣмото поскъжаване на печатъ и хартия. Молимъ неплатилитѣ абонати да се издължатъ въ най-скоро врѣме, за да не станатъ причина да пропадне едно добро дѣло.

Благодаримъ сърдечно на издължилитѣ се г-да абонати. Насърдени отъ тѣхното родолюбие, ще продължимъ издаването на списанието и прѣвъ новата 1923 год.

Слѣдната книжка ще се изпрати само на редовнитѣ ни абонати.

Молимъ приятели и съчувственици да запишатъ нови абовати.

РЕДАКЦИОННИЯ КОМИТЕТЪ.

МАКЕДОНИЯ

ПОЛИТИЧЕСКО, НАУЧНО И ЛИТЕРАТУРНО СПИСАНИЕ

Йор. Бадевъ.

Къмъ сонма на безсмъртнитѣ.

Въ книгата си за Македония Брайлсфордъ изказва на едно мѣсто удива и възторгъ отъ великото примирение, съ което македонскиятъ селенинъ понесе разорението си отъ илинденското въстание. Останалъ безъ зальгъ и безъ подслонъ слѣдъ кървавото потушване на голѣмото въстание отъ 1903 год., тоя селенинъ не изрече нито дума на ропотъ или проклятие срѣщу ония, които възпламениха душата му за единъ бунтъ, който подхвърли домътъ му на запусъние, челядъта му на гладъ и изгнание. Благородниятъ англичанинъ, познаващъ психологията на тълпата, която въ всички случаи на несполуки насочва оржжието си срѣщу собственитъ си водители, се дива прѣдъ твърдостъта на една отъ най-непросвѣтенитѣ тѣли — македонската, която понесе громала на своето дѣло съ безропотностъта и смиренieto на първитѣ християни. Ако Брайлсфордъ познаваше слѣдващитѣ кървави перипетии на македонското съзаклятие, сигурно тая му удива би порастнала до едно благоговѣйно прѣклонение. Защото въстанието отъ 1903 год. блѣднѣе прѣдъ страхотитѣ отъ обезоржжителната акция на 1910 год. и опустошенията, морални и материални, на двѣтѣ войни — Балканската и Европейската. — Злополучното въстание разруши много селища, разколеба, може би, въ душата на въстаницитѣ вѣрата въ собственитѣ имъ сили, но все пакъ остави ненакърнена вѣрата въ България, въ Русия, въ други християнски царства. Войнитѣ го извоюва. Примирението на първитѣ разбити съзаклятници изглежда бядо спроти величието на сетнѣшнитѣ и особено на днешнитѣ! Македонската трагедия, обаче, открива друго едно качество, не по-малко достойно за почитъ и удива — това е несъкрушимата воля и беззавѣтностъта на водителитѣ. Нѣма афера, нѣма сражение въ Македония, които да не сж повлияли на мжчения или подъ бѣсило нѣкой по-малкъ или по-

голям шефъ. Първата грижа на свободните и живите въ такива случаи е била да заемат веднага освободеният постове — грижата за жертвите е стояла на второ място. Дългът към дѣлото е поглъщал цялото съществуване на водителите на македонското съзаклятие. Себепожертвуването тѣ схващат като висш императивъ, на който драговолно се подчиняват. Грижата за лично щастие, за лично самоусъвършенствуване е несъвместима съ тоя императивъ. За това бащата захвърля дѣцата си, ученият библиотеката си, художникът перото и палитрата си, попътъ расото си, и слизат до тъмните народни маси, сливатъ се съ тѣхъ, за да ги повлекатъ послѣ по стрѣмните и главоломни пѣтища на бунта. За това Матовъ, Сарафовъ, Груевъ, Дѣлчевъ, Гарвановъ, Тошевъ, и недогледна върволица подиръ тѣхъ, които можеха да бждатъ прѣкрасни учени, учители, генерали и художници, обкржени отъ почитъ и блясъкъ, изминаха земните си дни като безприютни самотници, непознали ласката на съпруга нито на рожба, и умрѣха съ едничката слава на беззавѣтни апостоли на македонската революция. Затова Любомиръ Весовъ прѣдпочете пушката прѣдъ перото, бунта прѣдъ поезията, дивитѣ хайдушки усой на Македония прѣдъ тържественото мъртвило на българския пантеонъ.

Нима това съзнателно себеотрицание на македонските водители, излъча по-малко величие, отколкото примирението и политическата упоритостъ на македонските маси? Най-великото, обаче, въ тия двѣ добродѣтели на македонското революционно дѣло е, че отъ тѣхното съчетание се изниза цѣлата грандиозна епопея на македонската полувъзковна борба за свобода, отъ сжщото съчетание ще изгрѣ единъ день и самата свобода. Тая света и чудодѣйна надежда е, която крѣпи и водители и маси, която примирява душите съ най-тѣжки загуби, и която прави скръбъта за свидни жертви като Любомиръ Весовъ по-слаба и желанието да се върви по тѣхния пѣть — по-силно.

* * *

До Балканската война Любомиръ Весовъ бѣ познатъ между македонците само съ името си — като отломъкъ отъ едно сѣмейство, което навредъ по Солунско и Скопско се е сочило като образецъ на мъдростъ и родолюбие. Едно сѣмейство, което, като малко градски чорбаджийски сѣмейства въ Македония, не е скъпило нито морални нито материални жертви за народното дѣло и което запечати своята прѣданностъ къмъ освободителното движение и съ кръвна данъ: Андрея Весовъ бѣ първата жертва на гръцката прѣдателска завѣра въ Солунъ.

Сроденъ въ душата си съ голитѣ и знойни бърда на Велесъ, отъ дѣто унесено се е завглеждалъ въ широкия

и таинственъ разливъ, и се вслушвалъ въ вѣчната и легендарна пѣсенъ на „Шумния Вардаръ“; одаренъ отъ друга страна съ една буйна чувствителностъ, Весовъ въ периода на своето съзрѣване е гледалъ на македонското революционно дѣло прѣзъ възторжитъ на единъ юноша поетъ, който въ подвига е търсилъ въплощение на своя блѣнъ за красотата на душата. Когато, слѣдъ Букурещкия договоръ отъ Македония се потъртриха на самъ гладни, голи и обезвѣрени маси, а въ душата на самитѣ водители бѣ легнало безпаметно смущение, Весовъ за пръвъ пжтъ се опита да постави въодушевлението си подъ знака на съзнанието за дългъ, да прѣмине отъ поетически възторзи къмъ бунтовническо дѣло и повлече хубавата си глава по камѣнацитъ на Дебъръ и Охридъ. Всички почти водители, които се бѣха беззавѣтно обрѣкли на възстаническото движение, тогава се бѣха отзовали на кръстопжтъ. И въ мжчителния си стремѣжъ да се ориентиратъ подхвърлиха на прѣцѣника миналото на борбата и онова, което прѣдстои. При турското господство, неволно си мислѣха тѣ, борбата бѣше по-лека, първо защото съпротивата на турската властъ бѣ по-лабава и второ защото можеше да се разчита на чужда намѣса. Сега сърби и гърци ще приложатъ най-сурови методи, за да посърбятъ и погърчатъ населението, и при това нѣма да допуснатъ чужди хора да имъ се бъркатъ въ вжтрѣшния имъ държавенъ животъ. Може ли при това положение да се мисли за подновяване на революционната борба въ Македония? И прѣдъ тоя главоломнъ въпросъ нѣкои отъ водителитѣ поеха да търсатъ трайно гнѣздо за истиналитѣ си сърца, малцина само се запрѣтнаха да трошатъ новитѣ вериги на Македония. Весовъ склони къмъ послѣднитѣ. Съображенията на обезвѣренитѣ за него нѣмаха никаква стойностъ. Той постигаше едно: че робството въ Македония е затвърдено и че трѣбва да се продължи борбата противъ него; суровостта на новитѣ владѣтели трѣбва само да удвои упоритостта на борцитѣ; колкото тиранията е по-жестока, толкова борбата противъ нея е по-свега и подвига по-великъ; който е ималъ светото безумие да обрѣче нѣкога главата си въ борбата срѣщу турцитѣ, нѣма защо да се бои сега отъ сърбитѣ и гърцитѣ. На огненитѣ крила на това себестрицание Весовъ се понесе въ Македония, слѣдъ като за пръвъ пжтъ сърбитѣ и гърцитѣ настанаха своето господство тамъ.

И въ своя бунтовнишки полетъ той стопи всичкитѣ си блѣнове за любовъ, поезия и слава. Както малцина, може би никой, отъ поетитѣ-борци той слѣзна отъ височината на своето поетическо самочувствие до низкото ниво на робскитѣ маси, разтвори широко душата си за тѣхнитѣ страдания, нужди и стремѣжи, нагоди и слово и дѣло къмъ тѣхъ и стана въ кратко врѣме народенъ любимецъ.

Голџмата война го отзова въ редоветѣ на българската армия като офицеръ. Озаренъ отъ вдъхновената мисль, че продължава дѣлото, което бѣ започналъ съ лѣтяща група рошави безумци, и отъ надеждата, че ще се завърши то споредъ народнитѣ въжделения, Весевъ летѣше безстрашно отъ бой на бой, отъ връхъ на връхъ, за да изправи гордо глава на брѣга на Охридското езеро, дѣто само прѣди три години одърпанъ, гладенъ и почти безпомощенъ бѣ търсилъ пещерни скривалища. Първитѣ още признаци на разтление въ редоветѣ на войската, пробудиха въ чутката му душа болѣзнени прѣдчувствия за крайния изходъ на войната, и отѣвниха въ умнитѣ му очи безименна мжка. Виждайки прѣдъ болно любящето си око озжбения скелетъ на злото, което има да се развихри надъ Македония и цѣлото българско племе; съзнавайки своето безсилие да го прѣдотврати, Весевъ, за почуда на всички бойни другари, се затвори въ себе си и загадъчно нѣкакъ млъкна, много прѣди страшнитѣ септемврийски дни на 1918 год. Катастрофата го сломи. Той се върна безпаметно съкрушенъ, като че въ душата си бѣ понесълъ страданията на цѣлото племе и тежестъта на всичката отговорность за тия страдания. Постепенно народътъ склони глава прѣдъ сждбата си. Весевъ подири отново лекъ за изстрадалата си душа въ радоститѣ на творчеството. Успѣлъ на първо врѣме да прѣвъзмогне болката на зиналата въ душата си рана, той изниза стихове облъхани отъ примирение, нѣжность и вселюбовъ. Като поетъ, който е живѣлъ само въ тихи съзерцания и безмятежность, който никога не е горѣлъ съ огъня на бунта, никога не е дигалъ ножъ срѣщу насилието, той изпѣ пѣсни за „кротки и бѣлолуни ноци“ за „нѣжни и снѣжно бѣли астри“ за „вуалитѣ на тиха обичъ“ и все пакъ надъ тоя чарующъ свѣтъ отъ нѣжность, любовъ и красота се чува като кобенъ прѣлетъ на ноцна птица дълбоката и сподавена въздишка на едно черно прѣдчувствие:

И моятъ пжтъ клони къмъ западъ,
Тамъ дѣто гасне низко диска,
И съ лжчитѣ догорѣли
Горятъ желаня несмѣли . . .
А сухитѣ листа все капятъ,
Скрѣбъта сърдцето ми притиска.

Ясно е: обрѣкълъ веднѣжъ живота си на своята родина, той и прѣвъзмогне лжчезарното сияние на своитѣ поетически блѣнове е доглеждалъ нейната голгота и себе си при нея. И видѣнието му се сбждна. Запепелената слѣдъ войната жиравна бунта въ Македония се разгорѣ отново и въ душата на Весева запърха бунтовнишкия нагонъ. И захвърля той безъ мжка перото, отваряща нехайно око отъ всички радости на творчество, кариера, любовъ и покой, стисва въ морна грждъ съ-

сухрена и скърбяща майка и хвърква да догонва „отъ всички блънове най-свидния си блънъ“.

Пятя му на първо време бѣше чистъ — други прѣди него и като него велики въ себеотрицание бѣха го вече прочистили. Но той имаше въ душата си кротката и чарующа синева на Охридското езеро и благодушния народъ тамъ, който бѣ прикжалъ благиятъ му образъ въ споменитѣ си отъ недавно минало. Тамъ го влечеше младия герой. Сѣ тамъ го тласкаше и жажда за бунтовно творчество. Малцина бѣха тамо творци на воля за бунтъ и свобода, а народъ тѣй много и тѣй жаденъ за революционно слово! И рѣши Весовъ да прѣплува голѣмата благодатна за земята и отъ край време фатална за „светото дѣло“ рѣка и трѣгна стрѣмглаво по дългия, мжчителенъ и задръстенъ тукъ-тамъ отъ спластено безвърие и уплаха пжтъ и благополучно се отзова по кичеститѣ висини надъ Крушово, отдѣто доглеждаше вече обгърнато въ синкава омара челото на самата Галичица. И тамъ, прѣдъ самия прагъ на жадувания подвигъ, единъ божий служителъ, плю на дългъ и съвѣсть и го издаде съ вѣроломството на юда. Казватъ, че посрѣдъ самия бой, когато сж го подканвали да се прѣдаде, Весовъ е поискалъ да се яви самия попъ, на него да се прѣдаде — очевидно не е искалъ да свърши земнитѣ си дни прѣди да накаже прѣдателя. Но попътъ не се явилъ. Навѣрно въ тоя моментъ е колѣничилъ прѣдъ иконостаса, за да моли изкупление за своя мръсенъ грѣхъ.

Боятъ е траялъ дълго. Потерата се е въодушевявала отъ желание да плѣни единъ голѣмъ войвода. Но тъкмо защото бѣ голѣмъ, Весовъ не ѝ се даде живъ. Той си прѣсна черепа и остави въ ржцѣтъ на македонскитѣ палачи само останкитѣ си. Послѣ сърбитѣ сж показвали тѣлото му прѣдъ народа за примѣръ и назидание. Свѣтълъ примѣръ, наистина, и велико назидание и за народа тамъ и за всички ония, които има да продължатъ отъ тамъ, дѣто Весовъ стигна!

Проф. Д-ръ Гаврилъ И. Кацаровъ.

Приносъ къмъ археологията на Мариово.

Прѣзъ лѣтото 1918 год. азъ имахъ възможность благодарение на подкрѣпата на Българската Академия на Наукитѣ и на нашитѣ военни власти да прѣдприема една малка научна обиколка въ македонскитѣ области Мариовско и Прилѣпско.

Мариово, ако и да прѣдставя голѣмъ интересъ, както въ природонаучно, тъй и въ етнографско и археологическо отношение, е твърдѣ малко изслѣдвано. Една часть отъ тая областъ е била пропжтувана за пръвъ пжтъ отъ имениния френски археологъ *L. Heuzey*, който въ 1861 г. билъ натоваренъ отъ Наполеона III да прѣдприеме заедно съ архитекта *H. Dautet* археологическо изучаване на Македония и съседнитѣ ѝ области: Тракия, Илирия, Епиръ и Тесалия. Резултатитѣ отъ това пжтуване сж обнародвани въ съчинението на *L. Heuzey: Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, 2 тома* (текстъ и таблици). Френскитъ ученъ дава между друго и описания на Мариовската женска носия и изрично изтъква важността на тая областъ; „*българитѣ* отъ Мариово, казва той на стр. 324, сж особно племе (*une tribu à part*), чиито твърдѣ старинни обичаи заслужаватъ да се проучатъ отъ близу“.

За историята на Мариово, което въ старо врѣме е било обитавано отъ илирийското племе *девриони*, древнитѣ писатели ни даватъ твърдѣ осждни извѣстия. Това, което можемъ да извлѣчемъ отъ тѣхъ, ние изложихме на друго мѣсто¹⁾. Тука ще се спремъ само върху резултатитѣ, добити при нашето пжтуване.

Най-важното срѣдище на Мариово днесъ е село *Витолице*; интересно е да се забѣлѣжи, че непосредствената околностъ на това мѣсто е била обитавана още въ прѣдисторическо врѣме. Сѣверно отъ селото надъ Жиовската рѣка се намира могила, въ която учителтъ Сим. П. Стефановъ, старши подофицеръ отъ 10 п. Родопски полкъ, прѣдприелъ прѣзъ Януари 1918 г. сондажна разкопка; при тая разкопка били намѣрени откжследи отъ обгорѣла, смѣсена съ слама глина и чирепи отъ груби, глиненни сждове, работени на ржка. Глината е смѣсена съ пѣськъ и сждоветѣ сж неравномѣрно изпечени, та повърхностьта имъ е разноцвѣтна: кестенява, червеникава, черна и пепелява. Нѣкои отъ чирепитѣ сж снабдени съ релефни орнаменти (изивици, разчленени съ влжбнатини отъ прѣста на грънчаря, ямички, гърбички, брѣзди и пр.). Върху дъното на единъ сждъ е отпечатана нѣкаква тъканъ или ситна розошка, върху която е билъ поставенъ сждътъ прѣ-

¹⁾ Извѣстия на истор. друж. т. V, стр. 1 сл.

ди изпичането¹⁾. Въ могилата и въ нивата около нея сж били намѣрени и нѣколко хубаво изгладени каменни орджия (брадвички).

Нека добавимъ, че една брадвичка отъ тъмнозелена скала е била намѣрена въ градището Трапезица при село *Старавина*.

Около 200 м. западно отъ църквичката Св. Илия (сѣверно отъ Витолища) се намира четвъртитъ трахитенъ блокъ съ трапезовидна повърхность (размѣръ 0.95×1.20×1 м.), върху чиято повърхность има издълбани 18 кръгли дупки съ дълбочина 1—4 см. Мѣстното население нарича тоя камъкъ „Брановъ столъ“ и го свързва съ събирането на данъцитѣ въ турско врѣме. Ето що съобщава за него покойниятъ учителъ Кр. Биневъ отъ село Витолища²⁾:

„Въ Витолища съществувавалъ единъ голѣмъ камъкъ въ видъ на прѣстолъ, върху повърхнината на който били издълбани дупки отъ различна величина. Данъкоплатцитѣ били раздѣлани на съвсѣмъ толкова групи, колкото било числото на дупкитѣ и въ врѣме на събиране данъка всѣки единъ отъ тѣхъ билъ длъженъ да изпълни съ „аспри“ или съ „стари пари“ дупката, която се отнасяла до неговата група. При разпрѣдѣлянето пъкъ на класове селенитѣ безъ съмнѣние се е взимало подъ съображение тѣхното материално състояние. Тоя камъкъ се пази и до днесъ на мѣстото „Брановъ столъ“, вѣроятно наречено така отъ службата, която той изпълнявалъ... Този, който не могълъ да напълни съответствуещата му дупка, е бивалъ подлаганъ на тежъкъ бой“.

Едва ли, обаче, има съмнѣние, че тука имаме единъ прѣдисторически паметникъ, отъ тѣй нареченитѣ „дупчести камъне“ (Schalensteine), които сж разпространени по цѣла Европа³⁾ и прѣдзначението на които още не е разяснено достатъчно; може би стоятъ въ свързка съ сакрални обичаи. Интересно е да се отбѣлѣжи, че и на други мѣста тия камъне често сж прѣдметъ на легенди.

Близу до споменатата църквичка „Св. Илия“ се намѣри мраморенъ стѣлбъ, неправилна форма, съ латински надписъ. Тоя твърдъ важенъ паметникъ свидѣтелствува за поставянето на погранични камъне (termini) между териториитѣ на двѣ общини (или племена) въ врѣмето на императора Хадриана (120 г. сл. Хр.). Границитѣ сж били поставени отъ центуриона на първия Минервийски легионъ (Legio I Minervia).

Въ мѣстността „Св. Петка“ до единъ вѣковенъ джбъ

¹⁾ Върху подобни отпечатащи отъ други находища ср. Н. Петковъ, Год. на Нар. Музей 1921 г. стр. 217 сл.

²⁾ Въ неговото описание на Мариово (ржкопись). Ср. А. П. Стоиловъ, Псп. XLV 756.

³⁾ За подобни паметници въ България ср. Г. Бокчевъ, Мсб. XVIII 699; S. Trojanovič, Mittell. der anthrop. Gesellsch. Wien 1909, стр. 163.

г. Стефановъ прѣзъ Януари 1918 г. разкрилъ основитѣ на църквица, дълга 12 м. широка ок. 8 м.; слѣди отъ апсида не били намѣрени. Зидоветѣ сж градени отъ ломенъ камъкъ и голѣми тухли съ бѣлъ хоросанъ; въ прѣдната часть на срѣдния корабъ е намѣрена настилка отъ тухлички (0'12×0'12 м.) и шестоъгълници и четвъртити плочки отъ шиферъ. Намѣрени сж и откъследи отъ мазилка съ слѣди отъ червена, гължбова, жълта и черна боя; откъследи отъ голѣми покривни керамиди, кжсове отъ стъкла, кандила и пр.; мряморна подставка на стълбъ (вис. 0'40, шир. 0'35×0'35 м.); поврѣденъ четвъртитъ капитель, вис. 0'25 м., дълж. 0'34 м., шир. 0'22 м., украсенъ на прѣдната страна съ Христовия монограмъ въ дискъ и съ слѣди отъ червена мазилка; мряморенъ елиплично-сплеснатъ стълбъ вис. 0'82 м., диам. 0'50 м. (късия диам. 0'12 м.).

Вѣроятно отъ сжшата църква произхожда и единъ четвъртитъ трахитенъ капитель, 0'51×0'40 м., вис. 0'29 м., съ волуги; върху плинтата — кръстъ съ извити краища между двѣ розетки. Тоя паметникъ намѣрихъ прѣдъ споменатата по-горѣ църквица Св. Илия.

Не далечъ отъ тая църквица въ мѣстността „Змиовъ трънъ“ е билъ разкритъ прѣди 10—15 год. единъ гробъ, и сега е билъ огново разкопанъ отъ г. Стефанова. Той лежи 0'80 м. подъ повърхността на почвата и има размѣри: дълж. 1'50, шир. 1'10, дълб. 0'50 м.; трупътъ е билъ положенъ съ глава на С. З. Странитѣ на гроба сж изградени отъ два реда дѣлани блокове; единъ отъ блоковетѣ, съ които бѣ изградена тѣсната югоизт. страна на гроба, прѣдставя реліефъ отъ римско врѣме: лѣвата половина отъ надгробна плоча отъ варовникъ, вис. 0'90 м., шир. 0'35 м., деб. 0'14. Високия реліефъ прѣдставя брадатъ мжжъ, обрнатъ напрѣдъ, стоещъ върху лѣвия си кракъ, облѣченъ съ мантия, отъ която се подава сложената на гърдитѣ дѣсница; съ спуснатата надолу лѣвица като че държи нѣкаквъ прѣдметъ; въ дѣсно отъ него облѣчено малко момче, лицето му съвсѣмъ заличено. Отгорѣ гробътъ въ по-голѣмата си часть е билъ покритъ съ варовникова плоча съ проста рамка, дълга 1'17 м., шир. 0'95 м., деб. 0'22 м. Види се, че и тая плоча е донесена отъ друго мѣсто и употрѣбена за направа на гроба, както и горѣописаниятъ реліефъ. Гробътъ е посланъ съ 19 четвъртити тухли (0'25×0'35 м.), подъ които имало пластъ ситенъ рѣченъ пѣськъ за изравняване на дъното. При повторната разкопка г. Стефановъ намѣрилъ часть отъ коститѣ на горнитѣ краища и коститѣ на долнитѣ краища; на дѣсната ржка е била намѣрена твърдѣ поврѣдена бронзова гримя.

На изтокъ на църквата Св. Петка се намѣри мряморенъ бюстъ отъ статуя (главата отчупена).

Нивитѣ въ мѣстността *Пеливоръ* (отъ *περίβολος*) сж усьяни съ много фрагменти отъ груби глинени сждове, тухли, ке-

раמידы. Купища камъне, натрупани на много мѣста, показватъ мѣстото на основитѣ на стари сгради; тука е намѣрена и една бронзова монета отъ Йовиана.

Въ мѣстността *Лачникъ* е намѣренъ откъслекъ отъ много поврѣдена статуя отъ епрозърнестъ мряморъ (вис. 0·83 м.), която биде прибрана въ двора на манастира при с. Мелница.

Въ мѣстността *Църовецъ* („Грамадитѣ“) се намира една четвъртита плоча отъ трахитъ дълга 1·25 м., шир. 0·90 м., вис. ок. 0·40, на горнята страна съ двѣ четиригълни вдлъбнатини. До нея сж намѣрени кжсове отъ сждове, въглища и кости отъ животни (може би нѣкакъвъ жертвеникъ).

Въ сждото мѣсто се намѣри фрагментъ отъ четвъртита трахитна плоча, вис. 0·48 м., шир. 0·40 м., деб. 0·08 м., снабдена съ проста рамка, може би приготвена за надпись. При една грамада отъ камъне навѣрно отъ разрушена сграда, се намѣриха кжсове отъ тухли, керамиди, сждове, обгорѣло желязо, гвоздеи и четири откъслечи отъ бронзови прѣчици, двѣ отъ които на края иматъ уши (шила?). Споредъ показанята на стари хора отъ това мѣсто прѣди ок. 60 години е била вдигната отъ нѣкой чужденецъ и отнесена въ Битоля една голѣма мряморна плоча (колкото врата) съ образи на човѣци.

Отъ тая мѣстность произлизатъ и слѣднитѣ паметници, които г. Стефановъ прѣнесълъ въ манастиря при с. Мелница:

1. Четвъртита мряморна плоча, горѣ отчупена, вис. 0·88, шир. 0·54, деб. около 0·10 м. съ доста затригъ реліефъ: въ дѣсно стои мжжка фигура, облѣчена въ прѣпасанъ хитонъ и отгорѣ мантия, която е прѣметната надъ лѣвата, свита до пояса ржка; въ дѣсната си, спусната надолу ржка като че ли държи нѣкакъвъ прѣдметъ. Въ лѣво облѣчена женска фигура, много поврѣдена.

2. Торсо отъ мряморна статуя вис. 1·05 м., шир. 0·37 м., деб. ок. 0·20; задната страна е съвсѣмъ плоска; изглежда, че статуята е била одѣлана отстри, за да се приспособи за друга цѣль. Диплестата дреха, съ която е облѣчена, е стегната на дѣсното рамо съ тока.

Въ мѣстността *Царѣцина нива* е намѣренъ откъслекъ отъ мряморна плоча съ реліефъ (запазена само главата, доста затрита), сждо и главата на мряморна статуя. Самата нива е усѣяна съ отломъци отъ груби глинени сждове и керамиди, нѣкои отъ които иматъ знакове, теглени съ прѣстъ върху меката още глина (напр. знакъ въ форма на подкова, или въ форма на γ), откъслечи отъ хромели и пр.

Подъ Царѣцина нива се виждатъ остатъци отъ основни стѣни на здания, градени отъ камъни или тухли. Между тѣхъ се намѣри и една развалена гърнчарска пещъ съ многобройни остатъци отъ груби сждове, между които се срѣщатъ и фрагменти отъ по-хубава римска керамика; намѣриха се сждо много глинени тѣла съ конусообразна, пирамидална и кълбо-

вато-елиптична форма, обикновено продупчени на горния край.

Близу до Царина нива се намъри четвъртата плоча отъ трахитъ вис. 1·20 м., шир. 0·82 м., деб. ок. 0·60 м. Долната лъва частъ е отчупена, поврждена е и отгоръ, а сжщо е заличена и лъвата страна на надписа, който е обкржженъ съ двойна рамка. Надписътъ е надгробенъ и съдържа интересни тракийски имена. Не далечъ отъ това мѣсто г. Стефановъ видѣлъ малъкъ трахитенъ фрагментъ отъ надгробна плоча съ трижъленъ фронтонъ и акротери; при моята обиколка тоя паметникъ не се намъри.

Въ Витолиценското землище сж намърени и нѣколко бронзови монети: една отъ Хадриана (Cohen II 122 № 222), намърена въ горния пластъ на споменатата по-горъ прѣдисторическа могила; по една отъ Аврелиана (270—275 г.), Пробусъ (276—282 г.), Константинъ I (306—337 г.), Йовианъ (363—364) и една неопрѣдѣлена отъ III в. сл. Хр.

Отъ описанитѣ по-горъ паметници, които се намиратъ около селото въ едно пространство отъ ок. 3 кв. к.м., можемъ да заключимъ, че и въ римско врѣме тука било разположено значително селище, името на което ни остава неизвѣстно. Видѣхме сжщо, че това мѣсто е било населено още въ прѣдисторическо врѣме (новокаменния периодъ). —

Около 1 ч. югозападно отъ Витолица лежи надъ Моклишката рѣка плоския върхъ *Урвичъ*, дѣто е имало крѣпостъ, която е пазѣла пътя къмъ Живо—Дрѣново, а сжщо и нѣкакво чѣрковище. На това мѣсто г. Стефановъ направилъ сондажна разкопка и открилъ шестъ християнски гроба, изградени отъ недѣлани камъне и покрити съ плочи; до гробоветѣ се намиралъ зидъ, дебелъ около 1·20 м., съграденъ отъ ломени камъне и бѣлъ хоросанъ. Въ гробоветѣ се намърили кости отъ много скелети. Наоколо били изровени кжсове отъ прости глинени сждове и стѣкла, мазилка съ двоенъ лепежъ, по който се забѣлѣзватъ остатъци отъ цвѣтни рисунки съ 5 бои: жълта, кафена, черна, червена и гължбова; малъкъ откжслекъ отъ камъкъ съ релiefeфъ на палмовъ листъ; фрагментъ отъ устието на голѣмъ глиненъ купъ (шир. 0·13 м. деб. 0·065 м.), подъ перваза печатъ: кръстъ обкржженъ съ пълчици; въ лъво отъ него частъ отъ другъ печатъ; первазътъ е украсенъ съ редица вдлбнатини; на горната страна на устието сжщо такова украсение и едно кръстче съ лъчи между рамената му.

Южно отъ с. Мелница се намира плоско възвишение между Витолиценската и Полчишката рѣка, което носи име *Сждѣве*; нивитѣ тука сж усѣяни съ фрагменти отъ глинени купове и отъ по-хубава римска керамика: забѣлѣзватъ се тукъ-тамъ и слѣди отъ дебели зидове, градени отъ ломени камъне и бѣлъ хоросанъ. Г-нъ Стефановъ ми съобщилъ, че тукъ били разкопани и гробове, изградени отъ камъне и покрити съ плочи отъ слюда. Тука навѣрно е сжществувала

римска крепостъ. Намѣрена е мряморна подставка на статуя, дълга 0'58 м., шир. 0'28 м., деб. 0'14 м., върху която сж запазени двѣтѣ ходила.

Близу до това мѣсто, източно отъ Мелница, се намира църквичката *Св. Димитъръ*, въ западната стѣна на която е вградена варовникова плоча вис. 0'54 м., шир. 0'42 м. съ поврѣденъ гръцки надписъ.

Въ гробищата до тая църква се намѣри мряморна плоча, горѣ и въ дѣсно отчупена, вис. 0'305 м., шир. 0'28 м. дебела 0'04 м., съ надгробенъ гръцки надписъ.

Въ близката до тая църквица околностъ сж намѣрени и слѣднитѣ паметници, които по всѣка вѣроятностъ произхождатъ отъ старото селище при Сждѣветѣ.

1. Мряморенъ откъслекъ вис. 0'46 м., шир. 0'32 м., деб. 0'25 м. Отъ реліефа на прѣдната страна е запазена долната частъ на облѣчена мжжка фигура; надписътъ е поврѣденъ.

2. Хубаво мряморно торсо отъ женска статуя, вис. 1'12 м., облѣчена съ диплестъ хитонъ и мантия, която е прѣмѣтната прѣзъ лѣвата ржка.

3. Мряморенъ бюстъ отъ облѣчена мжжка фигура високъ 0'35 м.

4. Единъ простъ мряморенъ капителъ, четири мряморни подставки на колони и др.¹⁾

¹⁾ Надписитѣ, за които се говори въ горнитѣ бѣлѣжки, ще бждатъ обнародвани въ френското списание *Bulletin de Correspondance Hellénique*.

А. Иширковъ.

Къмъ Дебъръ и Струга¹⁾.

2 августъ 1916 г. Отъ Гостиваръ тръгнахме за Маврово и отъ тамъ за Дебъръ. Пътътъ върви изпърво по широка плодородна долина, чиито оградни склонове сж добръ залъсени; край пътя кичести кестени хаърлятъ дебела сѣнка. Между селата, покрай които минаваме, заслужава да се отбѣлъжи Врутокъ, близу до което село блика на единъ пътъ голѣмъ карстовъ изворъ; него смѣтатъ погрѣшно за начало на р. Вардаръ и затова го наричатъ Вардаръ-баши — Глава на Вардара.

По трасирани, но не още добръ шосирани криволици, които сж многократно промѣнявани, се изкачихме на Влахина планина, съставена главно отъ полеозойски шисти. Тази планина е тѣсно споена съ Яма-Бистра, лична и висока вододѣлна планина въ западна Македония. Отъ вододѣлната седловина на Влахина планина се бързо слиза въ Мавровското високо, мочурливо, неплодородно поле (високо около 900 м.). Въ австрийската генералшабна карта, която имахме на рѣка, това поле погрѣшно е прѣдставено като дѣлъ отъ басейна на Вардаръ, когато то се изтича въ Радика, притокъ на Черни Дримъ²⁾). Покрай южната ограда на полето, дѣто се издигатъ планински върхове до 1500 м., сж разположени селата Леуново, Никифорово и Маврово. Тѣхнитѣ жители ходятъ на печалба по гурбетъ. Спахме въ Мавровскитѣ ханища, дѣто еи българския воененъ постъ. пощата и управлението на пристава. Покрай ханищата тече Мавровската рѣка, която отводнява полето и низъ тѣсенъ долъ се изтича къмъ Радика. Планинскитѣ склонове надъ Мавровскитѣ ханища сж добръ залъсени; въ гората се срѣщатъ много иглолистни дървета, които липсватъ въ Тетовско и Гостиварско. Отъ Мавровскитѣ ханища се виждатъ хубаво плешивитѣ върхове на Яма-Бистра, а отъ кулата и пролуката, която отваря Мавровската рѣка къмъ Радика, се открива чудесна гледка къмъ скалиститѣ чуки и стрѣмни спускове на Корабъ. По върховетѣ на Корабъ планина имаше още снѣгъ.

3.VIII. Слязохме по пътя край Мавровската рѣка, притокъ на Радика. Отъ дѣсно личатъ развалинитѣ на албанското село Търница, разрушено отъ сърбитѣ. То е разположено високо по стрѣмния склонъ и албанскитѣ главатаръ е владѣлъ надъ пътя отъ своята кула, отъ която сега стърчатъ само угорѣли стѣни. Пътътъ покрай р. Радика, която отъ началото до своята смѣса въ Черни Дримъ, си остава бистра като

¹⁾ Бѣлѣжки изъ дневника на моето пътуване въ Македония прѣзъ 1916 година.

²⁾ Въ по-новитѣ издания тая грѣшка е поправена.

създа планинска рѣка съ пѣдливи бързеи и синкави вироуе, е на много мѣста отнесенъ отъ рѣката или пъкъ е засипанъ отъ поройни насипи на ровкавитѣ склонове, та трѣбва да се върви по тѣсни пѣтеки. Означениятъ на картата пѣтъ не отговаря на дѣйствителния. Сърбитѣ съ мѣка сж прокарали по край лѣвия брѣгъ на рѣка Радика пѣтъ, но още съ поголѣма мѣка той ще се поддържа поради стрѣмността на ровкавитѣ склонове, отъ които при всѣки пороенъ дъждъ се свличатъ много раздробени материяли въ тѣсната долина. Планинския характеръ на Радика е сжщо голѣма прѣчка за поддържането на пѣтя: тя го бързо подѣда и отниса. Понеже долината на Радика е тѣсна, то край нея не могли да се развиятъ условия за животоу и тя е пуста. Само тукъ тамъ сж кацнали малки села високо по склоноветѣ. Кжщитѣ имъ сж яко създани, често пѣти тѣ сж триетажни къмъ долината, а съ единъ етажъ облеgnати на склона. Повечето села сж разположени върху висока тераса, образувана чрезъ свличане на планината. Населението имъ е албанско, помашко и българско; изкарва прѣхраната си по гурбеть.

Прѣспахме въ монастыря св. Иванъ Бигоръ, разположенъ на лѣвия склонъ на долината. Както и край други монастыри тука склонътъ е добръ залѣсенъ. Изобилната варовита вода въ монастыря, която образува бигоръ, помогнала много за богатата растителностъ въ цѣлата околностъ на монастыря. Самиятъ монастырь билъ основанъ въ срѣднитѣ вѣкове; младиятъ егуменъ Партений искаше да ни увѣри, че е основанъ въ 1020 г. Постройката на сегашната черква и на монастырската сграда сочи да не е по-стара отъ първата половина на миналия вѣкъ. Новитѣ каменни постройки на монастыря сж изгорени. Силно впечатление правятъ хубавата резбарска работа на олтаря и прѣстолния покривъ, голѣмата трапезария съ образитѣ на монастырскитѣ егумени, старата икона на св. Ивана и образитѣ на български царе и светци. Резбата сж правили галички майстори, които сж изработили и най-хубавитѣ олтари другадъ въ България, напр. въ черквата св. Богородица въ Татаръ-Пазарджикъ.

4.VIII. На пѣтъ отъ монастыря за Дебъръ е особено забѣлжителна Касоврашката баня край дѣсниа брѣгъ на Радика. Водата ѝ е силно симпорна и миризмата се осеща отъ далеко. Температура 48° ц. Водата извира съ сила изъ една дупка и се разлива въ нѣколко вади. Една вада е прѣкарана прѣзъ откритъ басейнъ, въ който се кжпятъ. Събраната вода кара воденица. Тя е образувала дебелы напластявания, проникнати съ сѣра. Сѣрни остатъци се срѣщатъ между скалитѣ и въ околността.

Колкото повече се приближаваме до Дебъръ, толкозъ и планинитѣ, които ограждатъ долината на Радика, се повече снишаватъ. Кърчинската планина надъ Дебъръ се състои

главно отъ гипсови образувания, които прѣдставятъ богато минерално богатство.

Около Дебъръ, въ чиято околностъ се втича Радика въ Черни Дримъ, се простира терциерна котловина съ дебели наслагвания. Цѣлата покрайнина на Радика носи името Мала-Рѣка.

Градътъ *Дебъръ* е разположенъ отчасти амфитеатрално по склоноветъ на Кърчинъ, отчасти въ наносно равнище. По височината сж кжшитѣ на българитѣ, тамъ е тѣхната черква св. Богородица и хубавото ново училище. Нѣкои българи сж успѣли да се заселятъ и въ низкитѣ махали, въ чершията. Въ низкитѣ мѣста живѣятъ мохамеданитѣ албанци, които се изказватъ главно като турци. Сърбитѣ сж прѣобърнали въ 1915 г. една джамия въ черква св. Петка подъ прѣдлогъ, че тя била черква прѣди да дойдатъ турцитѣ въ тоя край.

Дебъръ е важенъ търговски центъръ на голѣма планинска област. Той лежи на границата между Македония и Албания, затова спорятъ за него българи и албанци; имаше споръ за него и въ Лондонската комисия при опрѣдлението на границитѣ на Албания. Спориха за него сърби и албанци по дипломатически пжтъ, литературно и съ оржжие въ ржка. Дебъръ е важенъ стражъ на българщината въ западнитѣ краища на българската земя, той е центъръ на най-западната българска епархия.

Градътъ е сега много разнебитенъ. Въ врѣме на албанското възстание, слѣдъ като се върнали пропѣдени отъ него сърби, били опустошени мохамеданскитѣ махали, били избити и пропѣдени много мохамедани, особено много пострадали националиститѣ албанци, които били много силни тукъ.

Албанцитѣ държатъ много за Дебъръ и неговата околностъ не само поради голѣмия брой на сънародници въ тоя край но и поради славнитѣ дѣла на тукашнитѣ албанци въ минало врѣме. Когато Дебъръ прѣминалъ въ българска власт, много отъ забѣгналитѣ албанци се прибрали пакъ въ него.

Населението на Дебъръ е главно мохамеданско: албанци, турци и цигани. Споредъ статистиката, която получихъ отъ началника, жителитѣ на Дебъръ били 8001, отъ които българи 1912, турци 2820, албанци 2688, други 581. Въ общината ми съобщиха много по-голѣмъ брой на населението и то както на българитѣ така и на мохамеданитѣ: 2914 и 7672¹⁾.

Въ Дебъръ, както и другадѣ въ западна и сѣверна Македония, много отъ албанцитѣ, които не сж засегнати отъ на-

¹⁾ Споредъ В. Кжичовъ числото на жителитѣ въ градъ Дебъръ прѣди войнитѣ било 15,500, отъ които българи 4,500, албанци мохамедани 10,500 и цигани 500. Споредъ Д. М. Бранковъ (Д. Мишевъ) българитѣ въ Дебъръ били 3120 души.

ционално съзнание, се казват турци, макаръ и да не знаят турски езикъ; но много албанци сж двоезичници: говорятъ и албански и турски, а твърдѣ чето и български.

Въ цѣлата Дебърска околия има споредъ статистиката на околийския началникъ 36,868 души, отъ които 10,952 българи, 8411 турци, 5888 албанци, 10,848 помаци и 769 цигани. Понеже турци, албанци, помаци и цигани сж мохамедани, то тѣ съставятъ повече отъ $\frac{2}{3}$ отъ населението на околията, но по езикъ близо $\frac{2}{3}$ говорятъ български като майчинъ езикъ.

Дебърско се разпада на характернитѣ покрайнини: Мала-Рѣка, Поле, Жупа, Дримъ-колъ и Голо-Бърдо. Въ тия покрайнини броятъ на българитѣ билъ голѣмъ, но въ недавнашно врѣме подъ натиска на турци и албанци много българи се помохамеданчили и сега ги наричатъ торбешци или курки. Въ манастиря св. Иванъ Бигоръ се намира кондика, въ която сж писани имената на християни българи отъ много села въ Дебърско, които сж сега вече торбешки, а много дори поалбанчени или потурчени¹⁾. Но сѣ пакъ въ областта на горни Дримъ българитѣ тъкмо въ Дебърско се владатъ най-далеко на западъ, тѣ стигатъ вододѣла на Голо-Бърдо и Ябланица.

Сегашната Дебърска околия не обхваща всички българи и торбешци, много отъ тѣхъ спадатъ въ австрийска територия, която се простира по Черни Дримъ до с. Баница, разположено 5 км, северно отъ градъ Дебъръ.

Единъ день посетихме Баница. Изъ двѣ пещери извира голѣмо количество сивкава вода съ температура 42°, тя е силно симпорна. Кжсъ каналъ докарва вода въ единъ басейнъ за кжпане. Близо до него се намира друга баня, чиято вода извира по дъното на басейна, има съвсѣмъ бистъръ цвѣтъ и желѣзенъ съставъ, температура 39°. Около банята нѣма никакви приспособления за посетителитѣ. Стърчатъ само зидоветѣ на една солидно започната сграда. Изобилната вода, която натрупва много наслаганя, си създава оригинални вали, на които сж построени малки воденици. Между двѣ такива воденици върви границата между България и Австроунгария.— Изстудената минерална вода служи по-долу за поене на царевичнитѣ ниви.

На 7 августъ придружени отъ коменданта на града Дебъръ и околийския началникъ отидохме въ Пишкопия, главния центъръ на прѣснатитѣ села и колиби въ областитѣ на австроунгарската област на Черни Дримъ. Пътътъ върви първо по плодородна ширска до 5 километра долина на Дримъ извѣстна съ името Поле; тя е добръ обработена и освѣнъ царевични, главната зърнена храна, която се сѣе въ Дебърско, има тукъ тамъ и пшенични ниви. Долината се за-

¹⁾ Проф. Милетичъ въ своята статия Исторически и художествени паметници въ манастиря Бигоръ (Дебърско), печатана въ списанието на академията кн. XVI (9), стр. 1—34 разглежда кондината.

гражда на сѣверъ отъ широкия ридъ Кенокъ, прѣзъ който Дримъ е пробилъ тѣсенъ скалистъ проломъ. Кенокъ се явява като естествена граница между българската Дебърска област и Албания или австроунгарскитѣ владѣния. Въ Дримската област до Кенокъ има български села съ будно българско население. Най сѣверното българско село Деволяно лежи въ политѣ на Кенокъ. Чисто български села сж Горно Кърчище и Банища, смѣсени съ малко или повече албанци; български села сж Хърбелъ, Макелари и Долно Кърчище. Край пѣтя до селото Граждани се разилатъ остатъци, най-вече дебели зидове и старъ калдаръменъ пѣтъ, които сочатъ, че тамъ въ старо врѣме е лежало важно селище.

Пѣтътъ отъ двѣтъ страни на Кенокъ слиза често въ дълбоки долища и макаръ да е трасиранъ — на много мѣста дори насланъ съ едри камъни, е проходенъ само за коне. Пишкочия е малко селище съ голѣми кѣщи на богати бейови и нѣколко правителствени сгради, нѣколко дюкяна. Такива административни центрове сж типични за Албания. Тамъ е сега центъра на окръгъ, тамъ живѣе префекта, албанецъ отъ Дѣволията, бивши турски майоръ, облѣченъ сега въ австрийска военна униформа, говори добръ освѣтъ албански, турски, грѣцки, български и френски, но не и нѣмски. Военниятъ комендантъ, австрийски запасенъ поручикъ, родомъ отъ Виена, търговецъ въ Берлинъ, се споразумява съ префекта по френски, а неговиятъ помощникъ унгарецъ по сръбски. Кандидатъ — лѣкаря говори само нѣмски. Приеха ни много добръ и ни гостиха. На връщане напуснахме шосето и минахме по пѣтя край политѣ на Дешатъ планина прѣзъ селата Макелари, Почести, Долно и Горно Кърчище, Клубучища и Банища. Навсѣкждѣ се притичаха да ни видятъ, а по нивитѣ спираха българитѣ работата, за да ни оглеждатъ. До като мжжетѣ сж по-въздържани, женитѣ, особено по старитѣ, развълнувано ни викаха: „па не ни забравяйте!“ Това ни силно трогваше. Българи и албанци отъ тоя край искатъ да бждатъ подъ България и то не само, защото тѣхниятъ естественъ пазаръ е въ Дебъръ, но защото българското правителство се грижи повече за своитѣ поданици, отколкото австроунгарското и защото съ австроунгарцитѣ не могатъ да се разбератъ не само поради езика, но и поради различния начинъ на животъ и мировъзрение. Младежитѣ българи бѣгатъ въ Дебъръ, за да не служатъ подъ австроунгарскитѣ знамена. Много е интересно селото Горно Кърчище. То е голѣмо чисто българско селище, разположено високо въ политѣ на Дешатъ. Цѣло е обвито съ богата растителность: голѣми орѣхи и кестени и градини съ сливи. Пък и самата джбова гора стига чакъ до селото. Около насъ се събраха много мжже и жени и се надваряха да ни услужатъ. Горѣ надъ селото иматъ нова черква и до нея българско училище, прѣобръщано въ турско врѣме на

казарма за турски войници, които сж ги пазили от албански разбойници. Въ селото има малка стара черква съ фрески на име св. Спасъ. Надъ селото въ гората друга сжцо тѣй стара черква св. Никола, а още по-високо въ планината се намира старата черква Прѣображение. Отъ тамъ сѣрбитѣ вземали плоча съ надпись отъ прѣди 800 години. Всички тѣзи стари черквички прѣдставятъ голѣмъ интересъ и сочатъ, че с. Горно Кърчище е играло въ минало врѣме голѣма роль. Стари малки черкви имало и въ сега чисто мохамеданскитѣ села Блата, Клубучища и други. Въ Клубучища, дѣто сега не живѣе нито единъ християнинъ, черковката била срината прѣди нѣколко години. Изобщо помохамеданчването на дебърския край както на албанци така и на българи не е станало твърдѣ отдавна. Башата на попъ Блаже въ Дебъръ е причистявалъ старци, мжже и жени, чиито дѣца били вече мохамедани.

На 8 августъ тръгнахме за Струга по долината на Черни Дримъ. Мостътъ на Дримъ е разрушенъ и ний трѣбваше да минемъ по високия камененъ мостъ на Радика и по лошѣ пжтъ да стигнемъ новъ дървенъ мостъ на Дримъ. Шосето Дебъръ—Струга е много хубаво, то върви сѣ покрай лѣвия брѣгъ на рѣката и понеже склоноветѣ на Ябланска планина, които заграждатъ дългото красиво дефиле на Дримъ отъ западъ, сж яки скалисти, не става никакво сриване по него на разрушенъ материялъ. Отсрѣща, наопаки, склоноветѣ на Стогово планина сж много разрушени и извѣтрѣли, та рѣкитѣ носятъ отъ дѣсно извѣнредно много наносенъ материялъ и го трупатъ край Дримъ, който образува тукъ ржкави и острови.

Въ началото на дефилето много малки рѣки разчленяватъ планинитѣ отъ двѣтѣ страни на Дримъ и се създали чрѣзъ това удобни мѣста за много селища. Границата между българскитѣ и австроунгарскитѣ владѣния въ тоя край не върви по Дримъ, както е постановено въ Лондонската посланишка комисия, а по рѣката Окшунъ, така щото много български и торбешки села спадатъ въ Дебърска околия и провизорната политическа граница отговаря сега на етнографската много по-добрѣ, отколкото досегашнитѣ политически граници. Лѣсничане и Себища сж най-западнитѣ българо-торбешки села въ Дебърска околия. Въ тоя край българитѣ сж били винаги добрѣ застжпени. Колкото отиваме по на югъ въ Дримъ-колъ, толкозъ по-тѣсенъ става пролома и отъ двѣтѣ му страни се издигатъ Ябланица и Стогово по-горѣ отъ 2000 м. Склоноветѣ сж често добрѣ залесени съ храсти, брашлянъ и повитъ, а особено богата растителность има край брѣговетѣ на Дримъ, който шумно, често съ бързеи, носи своята бистра вода, безъ да има кой да я използва. Само тукъ-тамъ се виждатъ голѣми леси за риба. Между дърветата

край Дримъ характеренъ е дивия кестенъ, който рѣдко се срѣща по нашитѣ земи.

Прѣспяхме въ крайно негостоприемното българско село Луково, чиито жители като каменоломци живѣятъ най-вече въ България. Селото лѣжи на стрѣменъ високъ склонъ. Сѣщо така сж разположени и други села въ тая покрайнина. Въ пролома нѣма никждѣ мѣсто за село или ниви. Тѣкмо близи до Луково проломътъ на Дримъ не се ограда отъ високи варовити склонове. По на югъ той става наново тѣсенъ, склоноветѣ сж пакъ стрѣмни, но по-добрѣ залѣсени. Колкото повече приближаваме Струга, склоноветѣ ставатъ по-низки и по-голи, до като най-послѣ се навлиза въ Стружката низина, която прѣдставя четиригълникъ 8 километра дългъ и широкъ. Въ по-голѣмата си частъ тя прѣдставя наносна земя, която е присушала частъ отъ Охридско езеро. И сега покрай Дримъ се разтилатъ голѣми мочури, които правятъ Стружката покрайнина много не здрава. Въ Струга върлува лѣтъ ужасна трѣска. Ако низината се отводни, ще се сплечели много плодородна земя. На пѣтъ за Струга въ низината се разтила голѣмото албанско село Велешче или Велешче съ голѣми дворове, оградени съ високи стѣни; въ тѣхъ се издигатѣ високи дървета най-вече кестени и разкошни лози. Жителитѣ му сж прѣселени отъ Дебъръ.

Градъ Струга е разположенъ отъ двѣтѣ страни на рѣка Черни Дримъ. Характерно е, че на западъ отъ Дримъ е българската махала съ черква и училище, а на източната е турско-албанската съ джамия. И тука Дримъ не е етнографска граница на българитѣ. Като прибавимъ къмъ Струга и българскитѣ села Радожда, Линъ, Влай и Райца, разположени на западъ отъ Охридско езеро, то албанско сръбската граница въ Охридско обхваща всичкото българско население въ тоя край.

Градъ Струга има 4561 души жители, отъ които 2600 българци и 1961 мохамедани отъ албански произходъ, но вече погурчени. Въ града става голѣмъ пазаръ, на който идатъ най-вече албанци отъ източна Албания, която до Елбасанъ нѣма нито единъ градъ съ чаршия. Албански се говори на пазаря отъ всички. Ако остане сръбско-албанската граница, то пазаря на Струга ще се много намали и градътъ, който и безъ това е много западналъ, ще западне съвсѣмъ. Многочисленнитѣ пусти и полуразрушени негови кѣщи сж най-добра илустрация на упадѣка на Струга. А положението на тоя градъ на кржстоплтище и въ плодородна покрайнина и богата съ риба рѣка е много добро. Блатата, които заобикалятъ града го правятъ много не здравъ и населението се измѣчва и слабней отъ честа трѣска.

Направата на кѣшитѣ въ Струга е паянтова. Дѣсчицитѣ на зидоветѣ сж измазани съ глина и варъ и щомъ лепезътъ падне, което става лесно, захващатъ да гниятъ дѣскитѣ и кж-

щата се разсипва. Много кжши сж голѣми, на два-три етажа, но останали сж по-здрави, пригодни за живѣне само една— двѣ стаи отъ тѣхъ, всички други сж пробити и съ прозорци безъ стѣкла. Нѣкои искаха да ме увѣрятъ, че отъ прѣдубѣждение не се поправятъ веднѣжъ разкъртенитѣ кжши, да не би да умрѣ нѣкой отъ домашнитѣ; азъ вѣрвамъ, че това стои въ свръзка съ материалния отпадъкъ на населението, малката стойностъ на кжшитѣ и разреденото население. Сжщото се срѣща и въ Охридъ, съ който градъ Струга много си прилича. Характерно е цѣлото устройство на града. Въ сѣверната частъ на българския кварталъ има много тѣсни улици и често кжшитѣ иматъ порти на двѣ улици. Въ южния кварталъ отъ главоата улица съ посока отъ западъ къмъ изтокъ се отива въ края на града къмъ езерото прѣзъ пасажи, а не прѣзъ улицитѣ. И въ сѣверната половина има пасажи, а така нареченитѣ комшулуци ги има на всѣкждѣ и лесно се минава отъ едната частъ на западния градъ до другата чрѣзъ пасажи и комшулуци.

Въ Струга прѣдставятъ голѣмъ интересъ далянитѣ на Дримъ, въ които се лови много риба. Най-много се хващатъ въ далянитѣ ягули (змиорки), случва се въ нѣкои тъмни топли нощи да се оловятъ хиляди ягули.

Сърбитѣ поискали да регулиратъ Дримъ, затова тѣ събрали околното население, заприщили езерото цѣли 25 дена и издълбали и подградили Дримъ между моста и езерото. Въ тѣзи 25 дена водното ниво на езерото се подигнало споредъ разкази на лодкари отъ Струга съ една педя.

Въ Стружка околия има 26,786 души жители, отъ които 15,168 християни, почти изключително българи, 11,618 мохамедани, отъ които 3,563 помаци, а останалитѣ турци и албанци, които не винаги човѣкъ може да различи.

На 10 августъ заминахме за Кюксъ въ Албания. Пжтътъ върви изпърво въ низината покрай брѣга на Охридско езеро и градини, които се поливатъ твърдѣ оригинално чрѣзъ колелета, движени отъ хора. При албанското село Фъргово пжтътъ върви прѣзъ кестенява гора и послѣ се качи доста полегато въ дефиле съ низки склонове. По-горѣ, подиръ нѣколко криволици се стига на височина 1012 м. карстово полнце съ блато. Малко по нататъкъ се стига вододѣлната височина Чафа-сане (Кефсания) 1015 м. Тамъ е била по рано сръбско-албанската граница, тамъ личатъ още разрушени постови сгради. Сега на прохода има силенъ български постъ. Отъ Чофа-сане се открива чудесенъ изгледъ къмъ Охридско езеро и Албания. Особено красиво е заливчето на Линъ, което се прѣдства като малко езерце. На западъ, задъ Шкумба се издигатъ величествено албански планини. Отъ Чофа-сане се слиза бързо въ областъта на Шкумба, въ мочурливото полнце Домузово. Ний слѣзохме по-кжсъ стрѣменъ рон-

ливъ пжтъ, когато шосето слиза съ дълги и чести извивки. Чафа-сане е вододѣлъ не само на Шкумба и Дримъ, но е сжщевременно източна граница на сръдиземноморската област: западнитѣ склонове на Мокра планина сж залѣсени отъ вѣчно зелени храсталаци, а колкото по-ниско слизахме толкозъ по-високо се издигаха вѣчно зеленитѣ парнари, толкозъ повече се разширяваха чешширевитѣ гори. Отъ село Пренсъ нататкъ се навлиза въ тѣсенъ проломъ, чиито огради се състоятъ отъ конгломерати, покрити гжсто отъ чешширъ. Този проломъ на р. Лангаица свършва въ плодородната долина на Шкумба. Пжтътъ върви по-нататкъ покрай Шкумба и селището Кюксъ лежи високо на лѣвния сринатъ склонъ. То се състои само отъ 5—6 кжщи и е центъръ на голѣма област съ албански отдѣлни дворове и колиби. Отъ тамъ се виждатъ прѣснатитѣ по урви и падини бѣлосани кжщи. Въ Кюксъ има силенъ български воененъ постъ и карантинна болница. Погжсто населена е горната частъ отъ долината на Шкумба. Малкото орна земя е насѣяна съ царевица, която става добръ само тамъ, дѣто е на вода. Но тя никждѣ не е добра, защото албанцитѣ не знаятъ да обработватъ царевица, а безредно пушаната вода като порой отнису торната земя. Въ нивитѣ често се издигатъ високо по дърветата лози, които даватъ много плодъ. Тука лозарството би вирѣло много добръ, защото зимъ не става студено и есенята е топла, но понеже населението е мохамеданско, то не огледва лоза. Само при с. Пренсъ има нѣколко лозя съ овощни дървета, между които и много дюли. Тукъ-тамъ се виждатъ и смокини, които тука можатъ добръ да зрѣятъ. Височината на Шкумбината долина въ областта на Кюксъ е 440 м., когато низината на Струга е 710 м. надъ морското равнище. Отъ Кюксъ се върнахме на другия день въ Струга, като се изкачихме тоя пжтъ на Чафа-сане по шосето.¹⁾

¹⁾ Господинъ проф. Д-ръ Г. Бончовъ, съ когото пжтувахме заедно, описа своитѣ петрографско минералогични изучавания на пропжтуваната област въ Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ, кн. XIII, клонъ природоматематиченъ 5. София 1920.

Спомени на Митрополитъ Методи.

Той не обичаше да му се поменава, колко е необходимо да остави на възхитенитъ и признателни поколения едно пълно изложение за своята дѣйност и за свързанитъ съ нея факти и събития. Да започне да пише своитъ „спомени“ — това може би му се прѣдставляваше като едно прѣдвѣстие за приближаването на трагичния край. Ние и днесъ още точно не знаемъ, въ това отношение, какво ние оставилъ той.

Възползувайки се отъ прѣбиванieto му въ София прѣзъ пролѣтта на 1920 год. по случай юбилея на Екзархията, записахме бѣлѣжнитъ, които той въ течение на повече отъ десетъ дни има любезността да ни диктува. Тѣзи бѣлѣжки, които ние ще прѣдадемъ послѣдователно въ нѣколко книги на сп. Македония, сж откъслечни и иматъ повече епизодиченъ характеръ. Но и прѣзъ тѣхъ достатъчно ярко се очертава величавата фигура на единъ отъ най-силнитъ и най-заслужили българи въ сѣврѣмнената история на нашето племе.

Г. К.

I.

Ст. Стамболовъ и дѣдо Методи.

Готвѣше се сръдногорското възстание. Мнозина бѣха дѣйцитъ, но единъ отъ най-първитъ бѣше Стефанъ Стамболовъ. Въ това врѣме, като протосингелъ на Пловдивската Митрополия обикаляхъ селата. Мисията ми бѣше да благоустроявамъ общинитъ. Зимѣ, лѣтѣ, отивахъ възседналъ на коня и придруженъ отъ единъ служителъ. Събирахъ селянитъ обикновено ношно врѣме, за да не имъ се бърка на дневната работа, и ги упжтвахъ главно какъ да уреждатъ селски каси, — тогава не знаехме кооперации и кооперативно дѣло, — за да си плащатъ по-лесно данѣцитъ.

Веднажъ въ с. Папазли, Пловдивско, трѣбваше селянитъ да се събератъ въ кжщата на попа. Тамъ заварихъ единъ момъкъ красивъ, стегнатъ, съ навуца. Питамъ го откъдѣ е. Отговори ми, че е отъ Чирпанъ. Какъвъ е занаята му? — Бакалинъ. А защо е дошелъ въ селото? — Да събира вересии.

Азъ разбрахъ, че тоя интеллигентенъ момъкъ не е бакалинъ и че е дошелъ съ друга нѣкаква цѣль. Той остана на събранieto, изслуша всичко и видѣ какво се направи.

По-късно, прѣзъ Руско-турската война, когато бѣхме въ Търново, въ единъ споръ Ст. Стамболовъ ми каза, че оня момъкъ въ с. Папазли е билъ трѣй. Изповѣдвамъ — добави Стамболовъ — че твоята мисия за освобождението на народа чрѣзъ културни сръдства бѣ по-важна отколкото моитъ усилия за освобождение чрѣзъ революция. Уплаши ми се окото отъ тебъ; ти си голѣмъ агитаторъ.

(Подиръ освобождението, когато бѣше министъръ-прѣдседатель, Стамболовъ се противопоставяше да заема службитъ,

които Синода ми даваше. И той веднажъ направи и откровено ми каза: „Ти си македонецъ. Вие работите за освобождението на Македония. Общото убъждение е, че безъ Русия Македония не може да се освободи. А моята политика е русофобска. Следователно, вие ще мислите какъ да я провалите. Пъкъ и както те зная отъ Папазли, ако ти дамъ тоягата, т. е. службата, която сж ти опрѣдѣлили, въ състояние си вжтрѣ въ два мѣсеца да повдигнешъ цѣлия народъ противъ менъ. Кой ще седне тогава да те бѣси?“)

Плановѣтъ на Мидхатъ паша.

Откри се желѣзнопжтната линия Сарамбей—Цариградъ. Мидхатъ паша, тогава великъ везиръ, дойде до Сарамбей, по случай освещението на линията. Виждайки онова тракийско поле, богато и обработено, и като узна, че отъ день на день българитѣ закупуватъ земята и ставатъ господари, той намисли да прибѣгне до едно безчовѣчно срѣдство, за да спре напрѣдка на българския народъ. Тѣкмо въ това врѣме се подготвяше възстанието. За него турскитѣ власти имаха свѣдения и Мидхатъ паша рѣши да използва избухването на възстанието, за да изколи населението и да опожари селата.

За тази цѣль той взе редъ мѣрки. Между другото поста на пловдивски мютесарифъ повѣри на своя зетъ Тосунъ паша, единъ почти безграмотенъ човѣкъ. Съгласно полученитѣ наставления, Тосунъ паша нареди да се образува, отъ най-фанатизиранитѣ турци, единъ комитетъ, който трѣбваше да тури въ изпълнение заповѣдитѣ за избиване на българското население и унищожаване на селата. Тѣзи заповѣди щѣха да се дадатъ при получаването на първитѣ извѣстия за избухването на революционното движение.

Така щото турцитѣ очакваха възстанието като сгоденъ случай да изтребятъ българитѣ. Властитѣ не прѣслѣдваха агитаторитѣ. По скоро тѣ се прѣструваха, че нищо не виждатъ. Нашитѣ понѣкога прѣнасяха почти открито пушки прѣзъ пловдивската чаршия, но никой не ги закачаше.

Побратимяване въ пловдивския мезличъ.

Митрополитъ Панаретъ отсъствувахе. Той бѣше въ Цариградъ, за да участвува въ Св. Синодъ. Замѣстваше го епископъ Герваси (отпослѣ сливенски митрополитъ). Въ заседанията на административния мезличъ Герваси често влизаше въ остри спорове съ гръцкия владика. Като добъръ патриотъ, той си мислеше, че неговата мисия е да се бори въ мезлича противъ гръцкия митрополитъ. При всѣко заседание произлизаха неприятни сцени. Вслѣдствие на това и по рѣшението на епархийския смѣсенъ съвѣтъ, нареди се епископъ Герваси да

обикая селата. Менъ натовариха да прѣдставлявамъ Митрополията прѣд турскитѣ власти.

А между това, работата по подготовката на възстанието се усилваше. Очакваше се то да пламне въ скоро врѣме. Като имахъ прѣдъ видъ това, както и плановетѣ на Мидхатъ паша, смѣтахъ, че нашето положение ще стане още по-тежко, ако гърцитѣ въ лицето на владиката и тѣхнитѣ първенци бждатъ озлобени противъ насъ, въ момента на възстанието. Заладохъ си за цѣль да постигна едно братско помирение съ гърцитѣ и тѣхния владина.

Когато въ мезлича се докладваше молбата на нѣкой грѣкъ, азъ избързвахъ и почвахъ да я защищавамъ по-рано и по-усърдно отъ грѣцкия владика. Послѣдниятъ много пжти ще дойде при менъ да ми шепне на ухото, за да го подкрѣпя по нѣкой въпросъ. Турскитѣ аази, виждайки тая голѣма любовъ, се споглеждаха очудено. Когато срѣщахъ вѣнъ владиката, въ салона, покланяхъ му се (тогава азъ бѣхъ архимандритъ) и му цѣлувахъ ржка. Съ това му взимахъ огъня. Полека-лека се сближихме толкова, щото владиката (Неофитъ) ми благодари, за гдѣто съмъ го избавялъ отъ много неприятности. Когато — каза ми той — Гервасий ме нападаше, азъ не можехъ да не правя същото. Инакъ щѣха да ми кажатъ, че не умѣя да защищавамъ грѣцкитѣ интереси. Една голѣма глупостъ е да мислимъ да установяваме елинизма въ това огнище на силния българизъмъ. Но това не мога, разбира се, да го кажа на нашитѣ.

Много услуги правѣхъ на грѣцкия владика винаги, когато се прѣдставяше случай за това. Сближихме се до толкова, щото понѣкога съ владиката и грѣцкитѣ аази отивахме въ кжщитѣ на послѣднитѣ да приемъ по една чаша ракия или тѣ дохождаха въ нашата митрополия на братски разговоръ.

Изходъ отъ едно деликатно положение.

По сжщото врѣме, въ Пазарджикъ, — този градъ спадаше къмъ Пловдивската епархия — архиерейски намѣстникъ бѣше свещеникъ Георги Тилевъ. (По-късно доби чинъ Архимандригъ подъ името Теофилакть). Той взимаше активно участие въ подготовката на възстанието. Идваше въ седмицата веднажъ или въ мѣсеца-два пжти, да ми докладва повѣрително и да ми разкаже какъ отива работата.

Но въ Пазарджикъ имаше хора, които го мразѣха и които донасяха на турскитѣ власти за неговитѣ бунтовнически подвизи. Особено сѣмейството Христодуловци хрѣтѣше силна вражда къмъ него. Посѣщенията му при менъ, слѣдователно, започнаха да ставатъ опасни за Митрополията.

Скоро, положението стана още по-деликатно. Когато приготвленията за възстанието бѣха почти привършени поч-

наха да пристигат въ Митрополията отъ всѣко село депута-
ции, състоящи се обикновено отъ попа и кмета. Питаха дали
да слѣдватъ агитациитѣ на революционеритѣ или не. Не искаха
нищо да правятъ, безъ да взематъ мнѣнието на Митрополията.

Но какъвъ съветъ да имъ се даде? Или по-добрѣ какъ
да ги накарамъ да не ми обаждатъ защо сж дошли? Какво
щѣше да стане съ Митрополията ако турцитѣ узнаеха единъ
день, че тя е била увѣдомена за възстанието.

Прибѣгнахъ до слѣдното срѣдство. Заповѣдахъ на раз-
силнитѣ да не допускатъ никого при менъ, когато съмъ самъ.
Винаги да ми се докладва прѣдварително, ако иска нѣкой да
ми се прѣдстави. И когато ми се кажеше, че свещеника и
кмета отъ еди кое си село искатъ да се яватъ при менъ, за
да ми обадятъ нѣщо, нареждамъ тутакси прѣзъ други врати
да влѣзатъ прѣдварително нѣкои други лица, като напримѣръ
секретаря Ив. Генадиевъ (баща на Д-ръ Н. Генадиевъ), внука
на владикъта, Христати Мишайковъ и пр. Слѣдъ това поржч-
вахъ да въведатъ селянитѣ.

— За какво сте дошли?

— Има нѣщо да ти кажемъ, ама е тайно.

— Тайно ли? Ами като е тайно, какъ ще го кажете?

Толкова ли сте прости да не разбирате, че тайното не трѣбва
да се казва?

Съ такива думи давахъ имъ да разбератъ, че не трѣбва
да казватъ нищо, но и да идатъ да си вършатъ работата,
така както ги учеха революционеритѣ.

Или прѣдатели или на вжжете!

Митрополитъ Панаретъ все още стоеше въ Цариградъ,
гдѣто водѣше така наречената *група на единадесетъхъ*. Тази
група настояваше за изпълнението на она членъ отъ Екзар-
хийския Уставъ, който прѣдвизжда 4-годишенъ периодъ за
смѣняването на Екзарха. Вслѣдствие на това Антимъ I, на-
срѣчаванъ и отъ нѣкои свои съвѣтници, рѣшилъ да изпрати
Панарете въ Пловдивъ, смѣтайки по такъвъ начинъ да остави
групата безъ водителъ. Той помолилъ великия везиръ да из-
даде *бюрултия*, съ която се заповѣдваше на Митрополитъ
Панарета да замине незабавно за епархията си, кждѣто имало
брожение — което не бѣше, впрочемъ лъжа. Панаретъ по-
лучилъ бюрултията отъ екзархийския кятипъ Бехчетъ ефенди,
който му казалъ, че ако не замине веднага, ще бжде изпра-
тенъ съ стража. Прѣклонилъ глава и, безъ да ни обади, при-
стигна неочаквано въ Пловдивъ.

Дошелъ-недошелъ, Митрополитъ Панаретъ, горещъ па-
триотъ, пѣкъ и нали е македонецъ, искаше да знае какъ отива под-
готовката на възстанието. Започна да разпитва. Кога ще стане,
ще има ли успѣхъ? Казахъ на разсилнитѣ да не пущатъ ни-

кого при него. Турцитѣ ще узнаятъ, че Митрополията е била прѣдизвѣстена и какво ще стане отпослѣ съ учрѣдението?

Но ето че свещеникъ Тилевъ пристигна отъ Пазарджикъ, за да се види съ владиката. Дръпнахъ го въ протосингелската стая и той разказа подробно прѣдъ менъ и дяконъ Максимъ (сегашния пловдивски митрополитъ) какъ отиватъ работитѣ по организирането на възстанието. Казахме му най-внушително, че сега като се прѣдстави на владиката нищо да не му обажда отъ това, което съобщи на насъ, защото ако му обади, това може да повлѣче послѣдствия, толкова неприятни, щото той да се прѣдстави като неприятелъ на народното дѣло.

Азъ излѣзохъ въ двора. Подиръ малко дождахъ дяконъ Максимъ и ми съобщава, че свещеникъ Тилевъ, седналъ на миндера на колѣнитѣ прѣдъ владиката и му разправя всичко съ най-голѣми подробности по приготвянията за възстанието. Качихме се горѣ и прѣзъ вратата на една съседна спалня наблюдавахме, какво става въ стаята на владиката.

Като свърши отецъ Тилевъ, владиката му каза да си излѣзе. Слѣдъ това, плесна съ ржцѣ, за да извика разсилния.

— Слушай, Коста, — рече владиката. Сега незабавно ще отидешъ да повикашъ първенцитѣ, съвѣтниците ми: Стефанки Гешовъ, Цоко Каблешковъ, Тодораки Искровъ, Иодакимъ Груевъ и другитѣ. Ще имъ кажешъ, вечеряли-невечеряли, скоро да дойдатъ. Има единъ важенъ въпросъ, който не търпи отлагане.

Останахме съ дяконъ Максимъ да гледаме прѣзъ вратата на спалнята, какво ще става въ приемния салонъ. Съвѣтниците, единъ подиръ другъ, пристигнаха, още невечеряли. Владиката плесна ржцѣ и рече на разсилния:

— Коста, кажи на свещеникъ Тилевъ да дойде.

— Седни на сжщото мѣсто — каза владиката обръщайки се къмъ свещеникъ Тилевъ, и разправи това, което прѣди малко разправи на менъ. Повтори го тукъ прѣдъ първенцитѣ.

И свещеникъ Тилевъ съ най-голѣми подробности разказа, какво ставаше. Като свърши, владиката му каза да си иде. Тукъ слѣдъ неговото излизане:

— Чухте ли, рече. Сега, азъ съмъ изпълнителната властъ, вие сте ми съвѣтниците. Вие рѣшете. Азъ ще изпълня. Да обадимъ ли на турската властъ или да си мълчимъ?

Съвѣтниците, добри патриоти и просвѣтени хора, цѣла нощъ си блъскаха главата: какво рѣшение да взематъ? Ако рѣшатъ да се обади, какво ще стане? Властѣта ще вземе мѣрки, ще почне да прѣслѣдва революционеритѣ, а народа ще каже: ако не бѣха тѣзи прѣдатели, щѣхме да направимъ възстанието и да се освободимъ. Ако не обадимъ пакъ, казваха си съвѣтниците — като научатъ турцитѣ, че сме знели всичко и пакъ не обадили, ще увиснемъ на вжжето. Алтернативата бѣше: или прѣдатели или на вжжето.

Но принудени бѣха да взематъ едно рѣшение. Дълго врѣме се борѣха въ себе си, кой пжтъ да хванатъ. Най-сегнѣ рѣшиха: Нѣма да обаждаме. Нека виснемъ на вжжето. Да не ставаме прѣдатели.

Корана на помощъ.

Въ навечерието на възстанието, великия везиръ Мидхатъ паша биде смѣненъ. Новиятъ великъ везиръ Махмудъ Недимъ пиша уволни мютесарифа Тосунъ паша, като изпрати на негово мѣсто Азизъ паша, бошнякъ, съ силно развито славянско чувство и съ европейско образование. Често пжти Азизъ паша дѣйствуваше така, както би постъпилъ и най-голѣмия български патриотъ.

По доноситѣ на Христовуловци и други, властитѣ въ Пазарджикъ арестували свещеникъ Тилевъ, като замѣсенъ въ революционното движение и го докараха подъ стража въ Пловдивъ. Мютесарифътъ Азизъ паша, обаче, распореди свещеникъ Тилевъ да бжде задържанъ въ Митрополията, вмѣсто въ затвора.

Возстанието започна. Властѣта автоматически почти изцѣло прѣмина въ ржцѣтѣ на тайния турски комитетъ, който даваше распореджания за кланета и за горене на селата.

Единъ отъ главнитѣ центрове на възстанието бѣ селото Перушица, родно мѣсто на свещ. Тилевъ. Една депутация пристигна отъ това село, за да моли да се взематъ мърки срѣщу башибозука, който се готвѣше да унищожи селото. Владиката, придруженъ отъ депутацията, ходи много пжти въ конака да прави постъпки. Но нѣмаше кой да го слуша. Самата власт поощряваше кланетата и палежитѣ.

Азъ не ходѣхъ въ конака. Азизъ паша бѣше ми пратилъ известие да не се явявамъ тамъ, защото възбуденното противъ менъ било толкова силно, щото се опасявалъ да не бжда разкжсанъ отъ турцитѣ. Единъ день, обаче, тъкмо когато владиката бѣше оше въ конака, пристигна отъ Перушица друга една депутация, която каза, че ако до вечерѣта не се взематъ мърки за отстранението на башибозука, Перушица на слѣдния день нѣма да сжществува. Врѣмето бѣше напреднало, приближаваше обѣдъ. Не знаехъ кога ще се върне владиката и прѣзъ кои улици ще мине. Нѣмаше врѣме за губене. Рѣшихъ да отида самъ въ конака.

Тукъ въ салона заварихъ и военначалника Адиль паша, който начело на една армия, отиваше за Пазарджикъ. Присжтствувааше въ събранието уволнения вече мюресарифъ Азизъ паша. Азъ изложихъ, че е дошла отъ Перушица де-

пугация, която съобщава, че градчето ше бжде унищожено, ако не се вземат мърки. Разгнѣвенъ, Адилъ паша обърна се къмъ менъ и каза:

— Папасъ ефенди, корантъ не позволява на мюсюлманитѣ да правятъ пакостъ на единъ християнинъ, подданикъ, ако той не е бунтовникъ. Жителигѣ на Перушица нѣма отъ какво да се боятъ, ако не сж бунтовници. Защото споредъ корана, мюсюлманитѣ нѣма да нападнатъ мирни християни.

Станахъ и казахъ:

— Паша ефенди и вие бейлеръ, въ Евангелието Исусъ Христосъ е казалъ: Ако нѣкой отъ владѣещото племе ти удари плѣсница отъ едната страна, обърни се да те удари отъ другата. Ако иска да ти вземе горната дреха, дай му и ризата си. Но има християни, които не се съобразяватъ съ Евангелието и се бунтуватъ противъ властѣта. Сжшо така има и мюсюлмани, които не слушатъ корана и не се ржководятъ въ своитѣ дѣйствия отъ повеленията на тази свещена книга. Азъ тукъ ви моля да се взематъ мърки, за ограничениете на ония мюсюлмани, които не слушатъ корана. Защо е войската и полицията на правителството? За ония християни, които не слушатъ Евангелието, и за ония мюсюлмани, които не слушатъ корана.

Адилъ паша не знаеше какво да възрази. Главниятъ секретаръ (тахриратъ-кятиби), единъ анадолецъ, който сѣдѣше срѣщу менъ, приближи се и ми рече: „Цѣлиятъ твой народъ е възстаналъ и ти имашъ куражъ да дойдешъ тукъ?“

— Иди си, казахъ, на мѣстотото и не позори царския мезличъ съ своитѣ буйства.

Обръщайки се отново къмъ Адилъ паша азъ продължихъ:

— Вѣрно е, че цѣлиятъ народъ е напусналъ селата и се е оттеглилъ по горитѣ. Но какъ е отишелъ? Отишелъ е съ бебета, дѣца и жени. Това възстание ли е или бѣгство? Бѣгство отъ страхъ да не ги изколятъ. Каква ще е вашата заслуга прѣдъ държавата, ако прѣдставите, че цѣлиятъ народъ, съ дѣца и жени, е възстаналъ, загдѣто не можель да търпи турското владичество. Ще опозорите империята.

Тогава се изправи Азизъ паша:

— Вѣрно е, рече. Съ твърдението, че цѣлиятъ народъ билъ възстаналъ, ние опозорихме държавата. Цѣлиятъ свѣтъ ще ни осжди, като крайно жестоки.

Лазитѣ започнаха да си шушнатъ и единъ отъ тѣхъ каза:

— Е добръ, да изпратимъ една комисия, която да отиде въ Перушица да помири мюсюлманитѣ съ българитѣ и да се свърши всичко.

Опрѣдѣлиха се членовеѣ на комисията, между които поставиха и менѣ. Слѣдъ обѣдъ трѣбваше да бждемъ готови и да тръгнемъ.

Излизайки да си вървя, въ коридора ме настигна Азизъ паша и ме прѣдупрѣди да не отивамъ съ комисията.

— Ще те убиятъ, каза, непрѣмено. Пратете друго.

Азъ го послушахъ. Отъ наша страна отиде вмѣсто менѣ, Тодораки Власаковъ. Но комисията не можа свърши голѣма работа.

К. Стояновъ (Вълкановъ).

Охридската архиепископия (1018-1767).

Още съ покръщението на българитѣ въ 864—65 година се забѣлѣзватъ първитѣ опити за независимостъ и национализация на Българската църква. 72-ятъ отъ 106-тѣ въпроси, изпратени отъ новопокрѣстения князь Борисъ до папа Николая I, гласи: не е ли възможно и българитѣ да иматъ патриархъ? Отговорътъ на папата, който обѣщаль най-много и то слѣдъ врѣме архиепископъ, не задоволилъ Бориса. Сега Борисъ се сблизилъ съ византийцитѣ и си издѣйствуваль архиепископъ тутакси. Не много слѣдъ смъртта на славянския апостоль Методи († 885), ученицитѣ му били изгонени отъ Велико-Моравия. Тѣ дошли въ България и въвели славянското богослужение въ нея. Едни отъ тѣхъ били задържани въ Прѣславъ, столица на България, други изпратени въ разни области на държавата. Между послѣднитѣ първо мѣсто държалъ Климентъ, който се подвизуваль въ западна Македония съ сѣдалище Охридъ. Послѣдниятъ градъ е станаль важенъ културенъ центъръ, който по значение и плодovitостъ не отстъпваль на Прѣславъ. Произведенията на прѣславската школа били натъкмени повече за знатнитѣ: тукъ се прѣвеждали съчинения отъ Атанасия и Василия Велики, Иоана Дамаскина и се подкрѣпвали съ авторитета на Аристотеля, а въ Охридъ се пишели общедостъпни бесѣди и слова за простия народъ. Климентъ, провъзгласенъ за светия отъ Българската църква, и до днесъ се ползува съ голѣма популярностъ въ Охридъ: рѣдко се срѣща фамилия въ тоя градъ, безъ да носи нѣкой членъ отъ нея и неговото име. Най-прочутитѣ охридски архиепископи гърци сж писали хвалебни пѣсни за него и сж търпѣли славянското богослужение: *Κλήμη πάτερ παμμακάριστε καὶ πάσης Βουλγαρίας μεγαλοκίρως ἀπόστολος*.¹⁾ Софийскиятъ университетъ има тоже него за свой патронъ. Въ 1916 г. се навърши хилядогодишнината на великия просвѣтителъ. Българитѣ бѣха щастливи, че можаха да отпразнуватъ тоя юбилей и въ освобождения тогatz Охридъ! . . .

Единъ вѣкъ слѣдъ покръщението (971 г.) Прѣславъ падна подъ византийска власть, а въ края на X вѣкъ Охридъ става политическа и църковна столица на България. Обаче, 40-годишната борба между България и Византия се свършва въ полза на послѣдната: разяждана отъ вътрѣшни раздори, България се рѣшила да признае върховната власть на Визан-

¹⁾ Клименте, Отче всеблажене проповѣдникъ и апостоль на цѣла България.

тия, но подъ извъстни условия¹). Охридъ прѣстана да бжде столица на България, но като църковенъ центръ той си остана още около 750 години (1018—1767). Прѣзъ този огроменъ промежутъкъ той си има своя интересна история. Тази история е приковала върху себе си вниманието не само на гърци, руси, българи и сърби, а още и на нѣмски учени. Още прѣзъ миналия вѣкъ авторътъ на капиталниятъ трудъ „Geschichte des gñechish-römischen Rechts, Zachariae von Lingenthal, посветилъ на автокефалната Охридска църква съдържа телна студия: Beiträge zur geschichte der bulgarischen Kirche“ (1864). Въ началото на настоящия вѣкъ и Heinrich Gelzer, авторъ на „Vom heiligen Berge und aus Makedonien“ написа „Der patriarchat von Achrida“ (1902).

Императоръ Васили Българоубиецъ издалъ три грамоти, съ които потвърдилъ автокефалността на Българската църква. Рускиятъ църковенъ писателъ и епископъ, Порфири Успенски, намѣрилъ тѣзи три грамоти заедно съ една друга отъ Михаила Палеолога, за която ще стане дума по-долу, въ единъ синайски ржкописъ. Отъ грамотитѣ на Василия се вижда, каква е била областъ на охридския архиепископъ: отъ устието на Дунава до Бѣлградъ, отъ Видинъ до тесало-епирскитѣ планини и адриатическиятъ брѣгове при Валона. Васили само отне патриаршеския титулъ на нейнитѣ кириарси и го замѣни съ архиепископския. Първиятъ архиепископъ билъ българинътъ Иоанъ, игуменъ на дебърския манастиръ св. Богородица. Но подиръ него се явяватъ вече гърци, между които се срѣщатъ и високообразованитѣ Теофилактъ и Димитри Хоматианъ. Интересно за забѣлѣзване е, че и тѣзи сжчински гърци упорито защищавали нейнитѣ привилегии и никакъ не могли да понасятъ, да бжде тя подчинена на цариградския патриархъ. Какъ се обяснява това? Интереситѣ на паството въ тоя случай се схождали съ ония на пастиритѣ: бидейки обширна, архиепископията доставяла значителни приходи и увеличавала блѣсъка на кириарситѣ, а като призната отъ византийската държава, тя придавала и независимост на дѣйствиетата имъ. Ето елно доказателство: въ началото на XII вѣкъ охридски архиепископъ е билъ Теофилактъ. Въ негово време нѣкой си монахъ почналъ да строи църква въ Кичево безъ да земе позволенце отъ архиепископа. Монахътъ казвалъ, че такова позволение той взелъ отъ патриарха. Теофилактъ му запрѣтилъ и сжщеврѣмено протестиралъ въ Цариградъ за това: „каква властъ има цариградскиятъ патриархъ въ България, който нѣма върху нея нито правото да ржкополага, нито нѣ-

¹ Οὐ γὰρ ἀναμωσι καὶ λόνον χωρὶς καὶ ἐφορῶν, ἀλλὰ διὰ καρτερίας πολυτελοῦς καὶ σπουδαίας θεϊκῆς ἐκπαίδουον τὴν χάριαν ταύτην ὁ θεὸς ἡμῶν ἐδοξάσατο, (не безъ кръвъ и безъ трудове и потъ, но съ есестранно постоянство и Божие съдѣйствие договорно тази страна Богъ намъ подари. (Грамота на императора Василия II Българоубиеца).

коя друга привилегия, бидейки тя добила съ автокефаленъ архиепископъ" ?¹⁾.

Но въпрѣки енергичната защита на Теофилакта, автокефалността на архиепископията не е била гарантирана. Сами архиепископитѣ намирали несигурни своитѣ права, облегнати само върху грамотитѣ на Василия Българоубиеца. Тѣ искали по-древна и по-силна санкция и най-послѣ я намѣрили въ отождествяването на архиепископията съ оная на Justiniana Prima. Това нѣщо станало прѣзъ XII вѣкъ. Не е известно, кому принадлежи честта за тая историческа фалшификация и дали е била съзнателна или поради слабо знание на историята, но тя излѣзла тѣй сполучлива, щото си останала отъ самото начало до закриването на архиепископията.

Титултъ *ἀρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας* е билъ общъ за всички вѣкове на нейното съществуване. Но въ 1157 год. архиепископъ Иоанъ Комненъ, отъ царския родъ на Комненитѣ, се подписва вече: *ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος ἀ'Ιουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας*: Че тази фикция тогава вече имала яки корени, се вижда и отъ свидѣлството на единъ съврѣменикъ, Вилхелмъ Тирски: като пратеникъ на ерусалимския кралъ заварилъ той въ 1168 императора Мануила „въ провинцията Пелагония, въ града Битоля, близу до Първа Юстиниана, която престолярно се нарича Охридъ“ (XX, 4).²⁾

Несъмнѣно е, че политическитѣ промѣни сж заставявали архиепископитѣ да дирятъ опора за своитѣ права въ общо-признатия авторитетъ на вселенскитѣ събори, а архиепископията на Justiniana Prima е била учредена прѣди петия вселенски съборъ (553) и единъ видъ призната отъ него. Голѣмината на областта ѝ се мѣнявала заедно съ политическитѣ и църковни промѣни въ продължение на 7½ вѣка. Охридъ въ това врѣме попадалъ подъ разнo владичество: византийско, норманско, българско, епирско, сръбско и най-подирѣ турско. Но всички чужди владѣтели и писатели сж признавали българския характеръ на архиепископията, понеже населението било българско: Теофилактъ и Ана Комнена прѣзъ XII вѣкъ, Андроникъ и Никифоръ Григорасъ прѣзъ XIV. Андроникъ III, византийски императоръ, подарилъ на тогавашния архиепископъ една плащаница, запазена и до сега, съ слѣдния надписъ: *μεμνησο, ποιητῆρ Βουλγαρίων, ἐν θυσίαις ἀνακτοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου*.³⁾ Съврѣменикътъ на Андроника, Никифоръ Григорасъ не можель да си обясни факта. Въ негово врѣме съществувала нова българска държава съ столица Търново (отъ 1186) и съ независима църква. Затова и той ударилъ на многословие, като казвалъ, че Васили Българоубиецъ слѣдъ жес-

¹⁾ Thephylacti opera (Migne), томъ 126, стр. 417.

²⁾ Jireček. Byzantinische Zeitschrift, XIII, 1904.

³⁾ Припомни си пастирю на българитѣ въ свещенодѣйствиата за вожда Андроника Палеолога.

тока борба подчинилъ българитѣ и остатъцитѣ имъ изпратилъ въ Долна Мизия на Дунава, но името имъ останало Охридската архиепископия.

Изключение отъ общото правило правятъ само днешнитѣ сръбски историци. Прѣди да бжде завладѣна отъ турцитѣ, архиепископията биде завладѣна отъ сърбитѣ; слѣд., казватъ сръбскитѣ историци, турцитѣ я получиха като часть отъ националното сръбско наслѣдство, което единъ день трѣбва да имъ възвѣрнатъ.

Това заключение е съвсѣмъ погрѣшно. Днешнитѣ сръбски историци въ унисонъ твърдятъ, че дѣто е стѣпвалъ сръбски кракъ всичко на сръбско се обръщало. Обаче даже тѣхниятъ царь Стефанъ Душанъ не е билъ на сѣщото мнѣние. Така въ писмото си отъ 15 октомври 1345 той се нарича: По Божия милость царь на Сърбия, Диоклея, Зента, Албания и на морската областъ, както и на не малка часть отъ България.¹ Коя е тази *pars Bulgariae*, за която тукъ говори Душанъ? При роднинскитѣ и съюзнишки отношения на тогавашнитѣ два двора, българскиятъ и сръбскиятъ, България нищо не изгуби отъ своята територия въ полза на Сърбия; слѣд., *pars Bulgariae* тукъ е равностилно на *pars Macedoniae*, населена повечето съ българи и отнимана постепенно както отъ прѣдшественицитѣ на Душана, тъй и отъ самия него освѣнъ Солунъ, който си остана гръцки. Откато прѣвзе Македония, Душанъ се короняса за царь на сърби и гръци и въздигна сръбския архиепископъ Иоаникия за патриархъ (1346).

Търновскиятъ патриархъ, Симеонъ, и охридскиятъ архиепископъ, Никола, дадоха своето съгласие за това, а послѣдниятъ даже стана членъ на сръбския съборъ въ Скопие. Повечето завоювани епархии бѣха присѣдинени къмъ ипекската патриаршия. Тѣй биде охридската архиепископия намалена, но не унищожена: тя е била нужна на Душана за борбата му съ цариградската патриаршия, която проклела неговото дѣло — ипекската патриаршия.

Въ края на XIV вѣкъ България подпадна подъ турцитѣ и скоро слѣдъ това изчезна и търновската патриаршия. Но затова пъкъ, охридската архиепископия въ началото на XV вѣкъ отново се прострѣ до Дунава. Кои причини сж съдѣйствували да се закрие едната и да се разшири другата?

Грѣцитѣ неохотно сж признавали автокефалността на славянскитѣ църкви изобщо и гледали да ги прѣмахнатъ, щомъ се усѣщали достатъчно силни за това. Още въ 1272 императоръ Михаилъ Палеологъ издалъ една грамота, съ която подканвалъ тогавашния охридски архиепископъ да си прибере отъ търновската и ипекска църкви всички ония епархии, които се споменуватъ въ грамотитѣ на Василия II и били из-

¹ Ljubié. Monumenta II, 278.

губени отподирѣ въ полза на двѣтѣ горѣказани църкви. На лионския съборъ въ 1274, дѣто се прокарала унията между двѣтѣ църкви, източната и западната, пратеницитѣ на императора подигнали въпросъ за неканоничността на тия двѣ църкви, учредени прѣзъ врѣме на латинското господство въ Цариградъ (1219 ипекската архиепископия, 1234 търновската патриаршия), и каноничността на охридската архиепископия поради фикцията за *Iustiniana Prima*.¹⁾ Въпросътъ останалъ безъ практически послѣдствия. Слѣдъ падането на Търново подъ турцитѣ, тогавашниятъ български патриархъ Ефтимъ, видна личностъ както въ българската църква, тъй и въ българската история, билъ пратенъ на заточение. Цариградскиятъ патриархъ се възползувалъ отъ обстоятелствата и заплънилъ оздовѣлия прѣстолъ въ Търново съ свой кандидатъ. Но щастieto и тукъ се усмихнало на охридския архиепископъ. Въ синтагмата на Матей Властара, която се появила въ 1335 и добила характеръ на официаленъ кодексъ, правата на охридската архиепископия и нейната идентичность съ *Justiniana Prima* били турени вѣнъ отъ всѣкаквъ споръ. Съ своя авторитетъ между православнитѣ тя е влияла и върху самитѣ гърци, които дори до XVIII вѣкъ сж се отнасяли къмъ охридската архиепископия по-иначе, нежели къмъ другитѣ православни църкви. Въ качеството си на *Iustiniana Prima* тя въ началото на XV вѣкъ си присъединила видинската и софийската епархии.

Успѣхитѣ на турцитѣ накарали византийския императоръ Иоанъ VII Палеологъ да се залови за нова уния по такъвъ начинъ църква, за прокарането на която билъ свиканъ флорентийскиятъ съборъ въ 1439. Слѣдъ 4½ мѣсечни безплодни разисквания гърцитѣ трѣбвало или да приематъ римокатолишкото учение, или да си отидатъ. Приетата уния по такъвъ начинъ не могла да се прокара въ православнитѣ страни. Прѣкъ резултатъ отъ това е било отцѣпването на ромжнската църква отъ цариградската патриаршия, защото не щѣла да се подчинява на патриарси — униати, и минаването ѝ подъ юрисдикцията на охридския архиепископъ.

Падането на Цариградъ въ 1453 тури край на по-нататъшнитѣ опити за уния, а подчинението на сръбското деспотство въ 1459 докара и подчинението на ипекската патриаршия подъ охридския архиепископъ въ продължение на единъ вѣкъ (1459—1557), защото не се гледала съ добро око отъ цариградския патриархъ.

По такъвъ начинъ, около 1500 год. охридскитѣ архиепископи сж господствували, освѣнъ надъ западна Македония и нѣкои области отъ Албания, още и надъ цѣла Сърбия, часть отъ Дунавска България и ромжнскитѣ княжества. Кириарситѣ

¹⁾ Дриновъ, Съчинения II, 226—27.

тогава се подписвали: „По божия милостъ архиепископъ на първа Юстиниана, цѣла България, Сърбия и други.“

Това щастливо положение на архиепископята трая до 1557. Къмъ най-позорнитѣ петна на балканскитѣ народи принадлежи отказътъ имъ отъ християнската вѣра и масовото имъ прѣминаване въ мухамеданство. Съ десетки и стотини хиляди и до днесъ исповѣдватъ учението на Мухамеда и сж най-неподатливия елементъ на съврѣмената култура. Въ туй отношение най-далече отидоха албанцитѣ, които провъзгласиха лозунга, „дѣто е меча, тамъ е и вѣрата“, заради което и до днесъ оставатъ най-примитивниятъ отъ балканскитѣ народи. Второ мѣсто заематъ сърбитѣ, отъ които и днесъ има около 500 х. мухамедани въ Босна и Херцеговина. Отъ гърцитѣ има и епископи даже обрнати въ мохамеданство, а отъ сърбитѣ — дякони. Такъвъ дяконъ е билъ на младина и великиятъ везиръ Мехмедъ Соколовичъ, единъ херцеговинецъ, който въ 1557 възобнови ипекската патриаршия, като постави брата си Макария за нейнъ титуляръ. Съ туй биде областта на охридската църква много намалена; тя изгуби въ полза на първата не само прѣжнитѣ нейни епископства, но още Видинъ, София, Самоковъ заедно съ прочутия рилски манастиръ люлка на българското възраждане, Кюстендилъ, Кратово, Щипъ и Скопие. Откъсването на послѣднитѣ четири епархии станало на основачие състоянието на сръбската църква във врѣмето на Стефана Душана. Възобновителитѣ на сръбската църква бѣха чудновато общество отъ роднини: еднитѣ мохамедани и турски пълководци, губернатори и везири, другитѣ — калугери, епископи и архиепископи, но християнитѣ проникнати отъ чувство за старитѣ права на своя народъ, мохамеданитѣ проникнати отъ сжщото чувство само що се отнасяло до църковната областъ вслѣдствие на сѣмейната политика. За доказателство на послѣдното служи факта, че и Охридския прѣстолъ е билъ заетъ прѣзъ 1574 г. отъ племеника на Мехмедъ Соколовичъ, Гавриила.

Слѣдъ настаняването на турцитѣ въ Цариградъ (1453) властта на грѣцкия патриархъ почнала да се разширява за смѣтка на другитѣ православни църкви. Бидейки въ съприкосновение съ турското правителство, патриархътъ не пропушчалъ случаитѣ да иска да се откъсватъ отъ охридската архиепископия отдѣлни епархии и страни. Така, прѣзъ XVI вѣкъ Прохоръ, единъ отъ най-бѣлѣжититѣ охридски архиепископи, дошълъ въ Цариградъ и показалъ на турското правителство царски грамоти, съ които доказвалъ своитѣ права върху верийската епархия. Патриархътъ се намѣрилъ на тѣсно. Тогава го научили да извади една фетва, че още прѣди 300 години казаната епархия била негова. Пашитѣ, като чули това, рѣ-

шили и за напръдъ да бжде негова, а Прохоръ билъ изгоненъ отъ дивана.¹

Прѣзъ XVII вѣкъ намираме подчинена вече и молдовла-хийската църква на патриарха, а прѣжня титулъ на архиепископа останалъ само съ историческо значение.

Надеждитѣ на христианитѣ за освобождение отъ турско-то иго никога не сж прѣставали. Която европейска държава воювала съ Турция и добивала побѣди надъ нея, тя приковавала къмъ себе си вниманието на христианитѣ. Охридскитѣ архиепископи, както и ипекскитѣ патриарси, въ туй отноше-ние сж живѣли съ надеждитѣ на своето паство, заради което има случай и да сж загинвали, напр. Варлаамъ, който билъ казненъ отъ турцитѣ въ градъ Велесъ въ 1598 г. Мнозина отъ тѣхъ се обръщали за помощъ къмъ Испания и папитѣ; и въ това виждали нѣкои слаба прѣданостъ къмъ православие-то и готовностъ да приематъ унията. Но, прибавя новиятъ тѣ-хенъ историкъ Gelzer, тѣхната симпатия къмъ папитѣ състояла въ това, че искали материална подкрѣпа отъ тѣхъ и любезно благодарили слѣдъ като я получавали.² Отъ послѣднитѣ де-сетилѣтия на XVI вѣкъ, та дори до унищожението на архиепископията, почти всички архиепископи сж се сношавали живо съ Русия. Това сношение е влияло доста срѣщу всѣкакво лошо настроение на архиепископитѣ спрѣмо славянската писменостъ. Нека отбѣлѣжимъ тукъ факта, че видни личности на архиепископията (Прохоръ и др.) сж знаели славянски и сж прѣвеждали отъ славянски на грѣцки. Първото издание на Иована Владимира се обнародва въ 1690 г. въ Венеция отъ свещеника Иована, родомъ отъ града Елбасанъ. Този свеще-никъ, за да получи материална помощъ, се обърналъ до митрополита Козма, който прѣзъ 1691 г. фигурира като намѣ-стникъ на охридскитѣ архиепископи Германа и Григория.³

До кждѣ е отивало прѣзрѣнието на турцитѣ къмъ хри-стианството, личи си отъ слѣдния документъ, намѣренъ въ България: „Безвѣрнико, дърти поле, който си лишенъ отъ рай Божии, облеченъ въ катранени дрехи и съ дяволска ко-рона! Давамъ ти извѣстие, че отъ главнитѣ ви безвѣрници-мръсници нѣкой си на име Иванъ Михалъ по своя тѣлесна причина е издѣхналъ и изчезналъ. Ако и да не приема земята мръсния лешъ на тогова, но понеже гнилостыта му ще безпо-кой всѣкиго, вие изкопайте една незнайна менъ яма и хвър-лете ажтрѣ мръсния му лешъ, който да стжпчете и прѣтжп-чете и да заровите единъ безвѣрникъ.“ Епископитѣ сж били удостоавани съ не по-малко цинични изрази въ бератитѣ. Та-

¹ Martinus Crusius, Turcograecia 1584, lib. II, Historia ecclesastica.

² H. Gelzer, Der Patriarchat von Ochrida.

³ Гл. прѣдговора на 'Απόλογία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου... Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρον; Ένετίσθιν 1690.

къвъ бератъ е намѣренъ и прѣзъ XVIII вѣкъ отъ Sonnini и обнародванъ въ книгата му.¹ Сѣбяването на епископи и патриарси станало доходна графа за турските чиновници, а това още повече увеличавало анемиата въ църковните учреждения.

Прѣзъ XVIII вѣкъ упадъкътъ на Турция е станалъ очевиденъ за всички. Гърцитѣ вече почнаха да се готвятъ да получатъ турското наследство, тъй както по-рано получиха римското. Въ 1702 г. патриархъ Калиникъ издалъ писмо срѣшу двѣтъ славянски църкви, охридската и ипекската. При избухване на войната между Австрия и Турция въ 1737 г. Иоанъ Ипсиланти, влиятеленъ грѣкъ при Портата, набѣдилъ охридския архиепископъ, че билъ въ тайни сношения съ австрийцитѣ. Тоя пкътѣ самъ доносчикътъ изгубилъ главата си. Обаче, слѣдъ 30 години се удаде на патриарха Самуила да достигне общо грѣцкото желание — да унищожи двѣтъ славянски църкви (1766—1767 г.). Интересно е схачането на тогавашнитѣ грѣци, съпоставено съ туй на днешнитѣ, по отношение на турската власть, съ която си послужиха за унищожението имъ. За видимъ прѣдлогъ се взимали дълговетѣ на двѣтъ църкви и невъзможността имъ да се справятъ съ своитѣ заимодавци. Послѣдниятъ охридски архиепископъ Арсени си подалъ писмено оставката, като си запазилъ пелагонийската епархия, но скоро билъ принуденъ да се откаже и отъ нея. Патриаршията взела върху себе си данъка на архиепископията за турското правителство и съ това го склонила по-лесно да рѣши унищожението ѝ. Възторга на патриаршията се вижда отъ слѣдното заглавие на надлежния протоколъ: „Само на дѣйствиелно законнитѣ царе е дадено да законодателствуватъ и да се разпореждатъ съ новели, какъто е нинѣ державнейшиятъ побѣдителъ и знаменосецъ нашъ императоръ и господаръ, Султанъ Мустафа“. По тоя начинъ, Юстинианъ, който макаръ и погрѣшно, се считалъ основателъ на архиепископията, косвено се обявявалъ за нечестивъ, и неговото дѣло имало за задача да обърне съ главата надолу хубавитѣ нѣща, а пкътъ унищожението ѝ по волята на Мустафа значело, обърнатитѣ съ главата надолу да се изправятъ.²

Слѣдъ унищожението на архиепископията (1767) титлата на архиепископа прѣминала върху други македонски митрополити, зависими по-рано отъ нея: Костурскиятъ, Струмишкиятъ и Битолския.³ Всичко това ни кара по отношение на ония, които отричатъ българскиятъ характеръ на архиепископията, да си спомнимъ думитѣ на Beaumarchais: *calomniez, calomniez, il en restera quelque chose*.⁴

¹ Sonnini. Voyage en Grèce et en Turquie 1801, I, 376—377.

² *Tò katà tās archiepiscopias 'Axiotōn kai Pexlōn*, 49, 55. Сжщо Hahn, Reised ursh die Gelliete des Drin ind Wardar 357—358.

³ Дриновъ, съчинения, II, 242—243.

⁴ Клеветете, клеветете и сѣ ще остане нѣщо отъ клеветата.

Но пет години прѣди унищожението на архиепископията, българското възраждане се бѣше вече почнало. Гласътъ на атонския монахъ Паиси, който написа първата българска история (1762), има сжщото значение за българитѣ, каквото има гласътъ на J. J. Rousseau за обновление на европейската цивилизация. Възраждането направи да се подири смѣтка отъ гърцитѣ, на какво основание сж унищожили архиепископията. Охридъ взе живо участие въ общо-българската борба за църковна еманципация (1858—1870), която най-послѣ биде извоювана отъ народа и призната отъ турското правителство съ фермана отъ 28 февруари 1870 г. Обаче, сега патриаршията намѣри намѣсата на турската власть за антиканоническа и антидогматична, като забрави случая съ Мустафа!.. Врѣмената минаватъ, а хората се измѣняватъ. . .

Хр. Коцевъ.

Страници изъ споменитѣ ми.

П. Тошевъ.

Въ началото на августъ — лѣтната ваканция — 1897 г. заминахъ на разходка въ Битоля, Прилѣпъ, Охридъ и Струга. Отдавна желяехъ да се запозная съ западна Македония. Въ Битоля се видѣхъ съ главния рѣководителъ П. Тошевъ, съ когото се познавахме още отъ Скопје като учители. Още тамъ той ми правѣше впечатление, че е замисленъ за нѣщо важно, тайно; съ никого не бѣше интименъ, да каже, що му тежи на душата. Азъ рѣдко се виждахъ съ него, понеже късно прѣзъ второто полугодие бѣхъ прѣмѣстенъ отъ Цариградъ въ Скопје и имахъ само 2 часа старобългарски езикъ. Той като надзирателъ повече стоеше въ пансиона. Единъ день отидохъ въ пансиона и заварихъ Тошева съ христоматията отъ Мишевъ и Костовъ въ рѣцѣ? четѣше за Робеспьера, Марата и Дантона, а менъ се стори, че изучава френската революция. Това бѣше достатъчно да отгатна, какво го занимава. Инакъ, той бѣше много любезенъ, симпатиченъ и добъръ, но отличаваше се съ една упоритостъ, твърдостъ въ характера и бѣ неотстъпчивъ отъ мнѣнието си. За тая му черта по-късно го наричахме на шега „арнаутинъ“. Спомнямъ си единъ разговоръ, който имахъ съ него на мѣстността „Кисела вода“, близу до Битоля. Сега се чудя, колко сме били наивни и зелени гладахме, колко леко гледахме на тая тежка и сложна задача. Съ дѣтинска вѣра той ми говорѣше, че като дойде деньтъ на възстанието, ще се разпореда да се хвърли отрова въ водата, отъ която пиятъ войницитѣ и конетѣ въ казармитѣ и всички въ единъ часъ ще изпукатъ, а въоръженни момчета отъ града ще нападнатъ на казармитѣ, ще ги прѣвзематъ и ще станатъ господари на пушкитѣ, топоветѣ и на цѣлия виляетъ. Азъ не само вѣрвахъ и гълтахъ съ възторгъ и упоение думитѣ му, но се още удивлявахъ на тоя гениаленъ планъ за освобождението на Македония. Чудя се и се кръстя, какъ Тошевъ, който минаваше въ нашитѣ очи за сериозенъ и уменъ, почти за авторитетъ, понеже още като ученикъ въ Пловдивъ бѣше взелъ участие заедно съ Ляпчева и Ризова въ съединението на южна България съ княжество България и въ войната противъ сърбитѣ прѣзъ сѣщата година — какъ и той бѣше наивенъ и лековѣренъ. Но това бѣше прѣзъ първитѣ 2—3 години на революционния периодъ: всички бѣхме неопитни, строяхме въздушни кули на пѣськъ и за всички морето бѣше до колѣнитѣ — освобождението на Македония бѣ по-лесно отъ хвърлянето на феса отъ главитѣ ни и замѣняването му съ шапка.

Отъ Битоля отидохъ въ Прилѣпъ. Тукъ се видяхъ съ моя съгражданинъ Чемковъ, буйно и лудо момче, на възраст 20 год. Той бѣ учитель въ Прилѣпъ, дѣто слѣдъ една година, обсадени въ една кѣща съ Гавазовъ отъ Прилѣпъ, нерачиха да се прѣдадатъ живи на аскера, а слѣдъ като свършили патронитѣ си, турили край сами на живота си.

Срѣща съ консулитѣ.

Отъ Прилѣпъ отидохъ въ Охридъ, а оттамъ въ Струга. Тукъ бѣхъ на гости у бившия мой съученикъ Ал. Чакъровъ. Мюдюринтъ бѣ получилъ извѣстие, че френскитѣ, немскитѣ и рускитѣ консули, заедно съ българския търговски агентъ отъ Битоля пристигатъ въ Струга. Понеже нѣмаше по-хубава кѣща отъ тая на Чакъровъ, ние рекохме да използваме случая и да ги поканимъ да прѣнощуватъ въ българска кѣща. Мюдюринтъ съ удоволствие прие прѣдложението на Чакъровъ и дори му благодари, за дѣто го освобождава отъ грижата, да угоди и посрѣщне, както прилича, такива голѣмци. Вечерята консулитѣ пристигнаха и останаха удивени, че въ Струга може да има такава великолѣпна кѣща съ толкова хубава покѣщнина. Тѣ бѣха доволни, че ще могатъ тукъ да си починатъ добръ отъ дългата обиколка изъ виляета. Разбира се, че между другитѣ ястия, първо мѣсто държеше прочутата охридска риба, само че сготвена по български — българска майонеза. Ние се мъчехме да прѣдставимъ, колкото е възможно по-добръ българщината въ Македония, та кога имъ се удаде случай, да кажатъ една двѣ сладки приказки за нея. Гледахме да имъ угодимъ, сѣкашъ свободата на Македония зависѣше отъ тѣхъ. Влѣзохме въ разговоръ за едно за друго съ руския консулъ, князь Ростковски. Съ другитѣ консули не можахме да водимъ разговоръ, понеже азъ, макаръ и да разбирахъ и четѣхъ свободно френски, не можехъ да водя разговоръ. Съ руския консулъ ние приказвахме на български, а той — на руски и се разбирахме отлично. Отъ дума на дума коязътъ намекна, че ние, българитѣ въ Македония, сме имали нѣкаква тайна революционна организация. Той се изрази тѣй: „Вие трѣбва чрѣзъ училища да просвѣщавате и възпитавате народа, който е много деморализиранъ, а не да го карате въ огнь да изгори. Съ бунтове и възстания нищо нѣма да спечелите. Народъ, който не знае що е, който продава своята народностъ и за пари се казуватъ ту българци, сърби и гърци, и който не смѣе прѣдъ турцитѣ въ мое присѣствие да признае злодѣйствата, за които ми се оплакваше на самъ, — такъвъ народъ не заслужава нашето покровителство и защита . . .“

Азъ кипнахъ отъ възмущение, но бѣхъ длѣженъ да пазя приличие и до колкото можахъ сдържано възразихъ:

„Ваше Височество! Не е истина, че цѣлиятъ нашъ народъ е деморализиранъ. За нѣколко единици, цѣлиятъ народъ не трѣба да се обвинява. Криви сж ония, които сж дошли съ пари да съблазнявагъ и купуватъ съвѣстѣта и душигъ на пияници, останали безъ работа хора, каквито могатъ да се намѣрятъ и у най-културнитѣ народи. Прѣди войната между Сърбия и България, до 1885 год., нѣмаше нито единъ сърбинъ въ цѣла Македония, но откакъ сърбитѣ дойдоха да гърсятъ и подкупватъ, намѣриха се бездѣлници и деморализирани българи, които почнаха да се казватъ сърби, но и тѣ въ душата си сж пакъ българи. Нека прѣстанатъ сърбитѣ да имъ даватъ пари и ще видите, какъ тѣ пакъ ще почнатъ да си се казватъ българи. Истина, че прѣди 40—50 тодини нашиятъ народъ и въ Македония, и въ България, и въ Тракия бѣ на погърчване: грѣцката патриаршия съ своигъ владиги бѣ сполучила въ името на вѣрата да докара народното съзнание до изчезване. Българитѣ се срамуваха да се казватъ българи. Макаръ и да не знаеха грѣцки езикъ и за да минатъ за гърци, бързаха да научатъ грѣцки езикъ, особено въ градоветѣ, гдѣто имаше грѣцки владиги и доктори и дѣто въ черква се служеше вече на грѣцки, като въ Пловдивъ, Охридъ и др. Но откакъ се подкачи борбата съ гърцитѣ, народътъ се пробуди и потърси своигъ потжпкани черковно-училищни права, пожела на всѣка цѣна да се моли и учи на своя майчинъ езикъ и борбата се свърши съ пълно поражение за гърцитѣ. Днесъ въ Охридъ има само 5—6 души гъркомани и тѣ по произходъ цинцари. Сжщо и въ Битоля и навсѣкждѣ. Това не показва ли, че тоя народъ е ималъ съзнание и е знаелъ защо се бори? Екзархията е плодъ на тая дългогодишна и всенародна борба, за да можемъ да се молимъ въ черквитѣ и учимъ въ училищата на български. Тогава свободна България още я нѣмаше, за да кажатъ гърцитѣ, както казватъ сърбитѣ днесъ, че тя имъ е прашчала пари, за да се казватъ българи, а не гърци. Най-послѣ защо тази борба се води само отъ славянитѣ въ цѣла Македония заедно съ Враня, Лѣсковецъ и Нишъ до скалитѣ на Шаръ планина? Не за това ли, че само тѣ сж се чувствували братя по езикъ, вѣра, прѣдания, обичаи, носия и история на ония отъ днешна България и Тракия; че само тѣ отъ Солунъ до Охридъ, Дебъръ, Скопје и Нишъ сж били единъ народъ съ оня отъ София, Гърново, Пловдивъ и Одринъ; че само тѣ до Шаръ-планина сж се наричали и считали за българи, а отатѣкъ Шаръ-планина — въ Прищина, Призрѣнъ, Нови Пазаръ и пр., останаха подъ патриаршията и не взеха участие въ борбата противъ грѣцитѣ владиги, защото не се считаха българи, а — сърби, каквито и сж и днесъ? Днесъ тия сжшитѣ българи сж притиснати отъ трима несравнено по силни, организирани и съюзени душмани: отъ турци, сърби и гърци, за да ги денационализиратъ и де-

морализирагь, едни съ бой, затвори и убийства, други съ клевети, подкупи и прѣдателство. Днесъ народността на тия българи е заплашена много по-страшно и тѣмъ не остава друго срѣдство, освѣнъ да се организиратъ още единъ пжтъ за борба на смъртъ или животъ, защото по добръ ще бждатъ изклани, избити и затрити отъ лицето на земята изведнѣжъ. вмѣсто да се чака това затриване да дойде слѣдъ 10—15 или 20 години, съ тия всѣкидневни убийства, насилия, грабежи и безчестия. Нека кръвта на единъ цѣлъ народъ да падне върху авторитѣ на Берлинския конгресъ, койго разкъса народа на 5 части! Нека тая невинна кръвъ тежи не върху джелатитѣ и убийцитѣ, а върху тѣхнитѣ инспиратори — морални убийци! Нашиятъ народъ разбра горчивата истина и се убѣди, че и той на свой редъ трѣбва да се пожертвува и подложи на заколѣние. Прѣсниятъ примѣръ съ критянитѣ, които отъ 30—40 години водятъ борба съ оржжие и ето, дори слѣдъ несполучливата война на Гърция съ Турция, най-послѣ тѣ се здобиха съ автономия — е най-убѣдителенъ и съблазнителенъ за насъ. За насъ не остава друга надежда, народътъ не може да чака отъ черквитѣ и училищата свобода; той иска да живѣе, да бжде свободенъ самъ да си реди училищата и черквитѣ и да бжде господаръ на имота си.

— Да, но вашитѣ граждени и селяни още нѣматъ доблестта да подържатъ оплакванията си прѣдъ турскитѣ власти. Прѣди да стане атентата за убиването на Шевки бей, дохождаха селянитѣ да ми се оплакватъ отъ него. Азъ отивамъ и говоря на валията, че такива безакония не трѣбва да се търпятъ. Валията свика селянитѣ и въ мое присѣствие ги пита да кажатъ, какви золуми вършилъ Шевки бей въ тѣхното село. Нито единъ не обѣли зѣбъ да се оплаче и прѣдъ валията. Напротивъ, всички казаха, че си живѣли добръ съ бегътъ. По тоя начинъ тѣ изкараха менъ, прѣдставителъ на Русия, че лъжа. Такива хора не заслужаватъ моето покровителство и застъпничество.

Позволете, В. Височество, да Ви обясня причинитѣ, които сж заставази селянитѣ да отрекатъ своитѣ оплаквания прѣдъ Васъ! Тѣ сж се надѣвали да ги защитите, безъ да има нужда и прѣдъ валията да се оплакватъ. Тѣ не сж посмѣли да признаятъ тежкото си положение и прѣвъ него, защото знаятъ, че Шевки бей слѣдъ това ще ги изгори съ коношкитѣ въ село, а каква полза слѣдъ това да очакватъ защита и покровителство?

— А убийството на Шевки бей не е ли работа на тайната организация?

— Не зная и не вѣрвамъ. Споредъ моито свѣдения това убийство е дѣло на лично отмъщение.

— Позволете да имамъ и азъ свѣдения. Споредъ тѣхъ това е дѣло на Организацията, но и въ единия и въ другия

случай селянитѣ ще пострадатъ много, подчерта консултѣ съ ирония.

Тия думи той произнесе малко оскърбенъ отъ думата „не вѣрвамъ“. Азъ не можахъ да бѣда откровенъ съ него, особено като се убѣдихъ, че той е голѣмъ българофобъ. За това скрихъ истината, че Организацията е извършила убийството на Шевки бей, когото турскитѣ власти не желаяха да ограничатъ. А пъкъ консултѣ на велика Русия съсь своята нетактична защита можеше да извади очитѣ на селянитѣ, вмѣсто да имъ изпише вѣжди. Тогазъ Организацията взе каузата на селянитѣ въ свои рѣцѣ и ги отгърва отъ този звѣръ. Съ това тя доказа, че сама е въ състояние да защитава населението отъ разни изѣдници и че нейната защита е по-ефикасна отъ тая на неискренитѣ „покровители“, каквито бѣха всички руски консули въ Македония.

Като стана дума за рускитѣ консули, нека подчертая тукъ факта, че всички отъ 1885 год., откакъ Русия се разсърди на освободената отъ нея България, загдѣто безъ нейно знание и съгласие извърши „прѣстѣпния“ актъ на Съединението и послѣ натупа сѣрбитѣ, — всички безъ изключение бѣха българомразци и като не можеха да си отмѣстятъ на право на България, отмѣщаваха си на българитѣ въ Македония, като даваха всичката си помощ на сѣрбската пропаганда и бѣха неплатени нейни агенти. Ето защо българското население прѣдпочиташе да прибѣгва къмъ защитата на австрийскитѣ консули, които съ благосклонность изслушаха оплакванята на селяни и граждани и бързо съ всичкия си авторитетъ се застѣпваха и всѣкога сполучаваха да помогнатъ на пукъ на рускитѣ консули. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха славяни и се отнасяха съ особно съчувствие къмъ българитѣ. Такива бѣха баронъ Каличъ въ Битоля и Пара въ Скопие. Тѣ направиха голѣми услуги и добрини както на населението, тѣй и на Организацията. Прѣзъ врѣме на Винишката афера българитѣ тичаха въ Скопје да се оплакватъ на Пара, и прѣзъ възстанието баронъ Каличъ е помзгалъ най-много на пострадалитѣ. Така у македонското българско население, главно у неговитѣ водители, се разви една умраза къмъ рускитѣ дипломати чистно и къмъ Русия като държава. Двойна бѣше нашата радостъ, когато чухме, че тъкмо прѣзъ възстанието въ 1903 г., прѣдставителтъ на царска Русия въ Битоля, сждиятъ тоя князъ Ростовски, падна пронизанъ отъ турски куршумъ. Радвахме се, че на тоя българомразецъ отмѣстиха турцитѣ и блѣсна искра отъ надежда Русия да се разсърди на Турция и да ни вземе подъ своята мощна защита. Тая надежда порастна, когато слѣдъ единъ мѣсець падна въ Митровица убитъ отъ арнаути още единъ руски консулъ, скопскиятъ Машковъ, който биеше турскитѣ войници съ гърбачъ, загдѣто не му козируваха. Обаче, радостта и надеждата ни бѣха напусто.

Напротивъ, Русия стана заклетъ врагъ и по-голъмъ душманъ на българитѣ, отколкото на турцитѣ: нейниятъ посланикъ въ Цариградъ бѣ казалъ на турцитѣ, че възстанието на българитѣ въ Македония е тѣхна вжтрѣшна работа и могатъ, както знаятъ, да го потушатъ. Тогава Турция заповѣда на своитѣ диви и свирѣпи пълчища да удавятъ въ кръвъ населението въ Битолския окръгъ и да опожарятъ съ десетки и стотици села, особено въ Костурско. Тая жестокость Русия допустна да се извърши не само отъ умраза къмъ българитѣ, а и защото бѣ рѣшила да остави на втори планъ разрѣшението на Балканския въпросъ, за да може по-рано да се закрѣпи добръ въ далечния изтокъ, но слѣдъ една год. тя бѣ още по жестоко наказана отъ японцитѣ. Ала и слѣдъ това нейната дипломация остана непримирима неприятелка на българския народъ. Слѣдъ падането на Стамболова прѣзъ 1894 год. Русия ужъ се помири съ Княжество България, но тайно тя си остана врагъ на българското племе, а инспираторъ на сръбската пропаганда. На нейната поддръжка и застъпничество се дължи издаванетоъ ферманъ на сръбския владика въ Скопие, Фирмилианъ.

Отъ Струга до Охридъ.

На другия день азъ получихъ отъ мюдюрината въ Струга покана да ида въ Охридъ, защото каймакамътъ искалъ да ме види и съ единъ стражаръ ме изпрати въ Охридъ, безъ да мога да се обадя на консулитѣ. Цѣльта на каймакама въ Охридъ бѣше да ме оскубе — да ми вземе 1-2 лири откупъ, загдѣто си бѣхъ позволилъ да нагазя и да се разхождамъ безплатно въ неговото царство. Така бѣ постъпилъ той и съ П. Тошевъ 2—3 мѣс. прѣди това: взелъ му 1 лира рушветъ и го освободилъ. Азъ бѣхъ готовъ да си плата данъка на този султанъ, ала вмѣсто съ пари отбихъ повинността си съ нѣколко шамара. Заптитѣ въ охридския конакъ не ме пуснаха направо да се ява прѣдъ каймакама, понеже той билъ въ кѣши на обѣдъ и вмѣсто да ме оставятъ да почакамъ връщането на каймакама, тѣ почнаха да ме блѣскавъ да влѣза въ затвора. Азъ се опрѣхъ на заптието, което ме блѣскаваше и то се принуди да повика на помощъ. Дотичаха още деѣ-три заптиета и за непокорството ми почнаха да ме бутатъ и удрятъ по главата съ юмруци, до като ме набутахъ въ затвора. Окумихъ се азъ въ една малка мръсна и тъмна дупка. Почакахъ да ми се отворятъ очитѣ, за да видя, що има вжтрѣ. Само четири голи стѣни се чернѣха около менъ. Гладни бѣли почнаха да пѣплятъ по краката ми нагорѣ и за да се отърва отъ тѣзи кръвожадни съюзници на турцитѣ, побързахъ да си събуя обувката и чорапитѣ и заставахъ босъ. Краката ми изведнажъ почернѣха и за да не се запиятъ бѣлхитѣ,

почнахъ да ги бруля съ ржцѣ, но още не паднали, пакъ скачаха и се запиваха. Азъ трѣбваше съ двѣтъ си ржцѣ да махамъ като съ опашка, безъ да прѣстана ни мигъ. Така си устройхъ една забавъ, която ме различаше и не ми даваше да мисля върху положението си. По едно врѣме чухъ стѣпки, нѣкой дойде, отключи вратата и ми извика на турски: „излизай, бре гяуръ!“ Азъ излѣзохъ босъ и набърже си обухъ чорاپитѣ и обувшата. Заптията слѣдъ това се обърна и ми каза: „Каймакамъ ефенди заповѣда да се махнешъ още утрѣ отъ тукъ“. Азъ му направихъ темане и казахъ: „пекъ еи!“

Другаритѣ, членове на комитета: Филипчевъ, д-ръ Николовъ, К. Пърличевъ и др. ме чакаха на вратата. Тѣ ми разправиха, че консулитѣ пристигатъ отъ Струга. Каймакамътъ, щомъ получилъ телеграма отъ мюдюринъ на Струга, веднага заповѣдалъ да ме освободятъ, за да си нѣма разпривия съ консулитѣ. Азъ се съвѣтвахъ съ българския търговския агентъ, дали да се оплача и да поискамъ удовлетворение чрезъ консулитѣ, загдѣто безъ причина ме биха и арестуваха.

— Нѣма нужда, ми каза той. Какви по-голѣми прѣстѣпления се вършатъ прѣдъ очитѣ имъ и пакъ нищо не могатъ да направятъ. Тѣхната роля е рапортѣорска и нищо повече — запитватъ, каквото чуятъ и видятъ и го съобщаватъ на посланицитѣ си въ Цариградъ, а тамъ ги прѣсѣватъ и само за по-крупнитѣ съобщаватъ на респективнитѣ си правителства.

На другия день бѣше пазаръ. Азъ се простихъ съ другаритѣ си и трѣгнахъ на пѣтъ за Рѣсентъ, а оттамъ — за Битоля. Консулитѣ сѣщо трѣгнаха, слѣдъ като се наобѣдвали. На излизане отъ града прѣдъ очитѣ на консулитѣ единъ турчинъ убилъ единъ българинъ. И двамата се връщали отъ пазаръ. Турчинътъ съ една торба на грѣбъ настигналъ българина, който яхалъ на магарето си и му заповѣдалъ да слѣзе, за да се качи той и да си товари торбата. Българинътъ не искалъ да слѣзе и да си даде магарето. Турчинътъ се разсърдилъ, ударилъ съ дебелия си тояга българина по главата и той падналъ мъртавъ. Въ този моментъ се задали консулитѣ и побързали да ги разгърватъ, но до като стигнали, турчинътъ светилъ маслото на българина и азелъ дърмитѣ. Така се убиваха българитѣ въ това царство на безправие и звѣроветѣ всѣкой день, а консулитѣ на братската Русия продаваха да съвѣтватъ населението да мирува и да търпи, защото 500 год. бѣха малко, та трѣбваше още 500 да търпимъ, до като не остане ни единъ българинъ.

Върнахъ се въ Солунъ и заварихъ въ кѣщи съобщение отъ Екзархията, че ме усолнява. Такива съобщения получиха по-вече отъ 100 души, все членове на Организацията. Уволненъ бѣ и Д. Груевъ, който изпълняваше длѣжността инспекторъ въ Солунския вилаетъ и това му помагаше да обикаля свободно селата и да ги организира. Цѣлтъ на Екзархията бѣ

да смири полудѣлитѣ учители и да нанесе смъртенъ ударъ на Организацията, която не се остави на Кжнчевъ и С-ие да я възседнатъ и заплашваше да компрометира прѣдъ турцитѣ Екзархията и черковно-училищното дѣло, което съ толкова трудъ и мжки бѣ постигнато и бѣ подигнало българитѣ на такъва висота въ сравнение съ другитѣ народи въ държавата. Екзархията не можеше да разбере, че именно това черковно-училищно дѣло бѣ виновно, за да се появи революц. организация, че то бѣ прѣдтечата на новата борба, че ако не бѣше то въ продължение на 10—15 год. пуснало въ страната интелегентни хора, у които бѣ хвърлило искрата отъ любовь къмъ отечеството и свободата, която искра разпалваше сърцата и ги караше да подпалватъ и другитѣ — българитѣ спокойно шѣха да си влачатъ робския яремъ. Майката се бѣ разсърдила на рожбата си и искаше да я удуши, защото не била женска, а мжжка. Запалениятъ факелъ отъ черквитѣ и училищата бѣ подетъ и дигнатъ още по-високо отъ революционната организация, народътъ бълнуваше за свобода и бѣ готовъ да даде всички жертви за нея.

Veritas.

ЮЖНИ СЛАВЯНИ.¹⁾

III.

Сърби.

И славянитѣ, които прѣминали западнитѣ склонове на Карпатитѣ и се настанили въ сѣверо западната часть на Балканския полуостровъ се дѣлѣли на много племена, начело на които стояли *жупани*, племенни главатарии. Славянитѣ между Драва и Сава се наричали *хървати*; тѣзи, които заемали планинската областъ отъ р. р. Кулубара и Ибъръ до р. Дрина, — *сърби*; сѣверозападно отъ тѣхъ, между рѣкитѣ Вербюса и Босна — *босняци*; други четири племена — *неретване*, *захлумляне*, *травуняне* и *дукляне* — населявали сегашнитѣ области Херцеговина, Черна-Гора и часть отъ Сѣверна Албания. Какво е ставало тукъ въ течение на седмий и осмий вѣкове, нѣма свѣдения. Вѣроятно присжщата на древнитѣ славяни анархия, не позволявала да се образува въ сѣверозападния кѣтъ на Балканския полуостровъ по-голъма държава, която, несъмнѣно, би обърнала вниманието на византийскитѣ историци и политици. Едва въ началото на деветия вѣкъ завоеванията на Карла Велики въ Панония правятъ възможно да се заговори отново и за тѣзи славяни. Венецианцитѣ въ съюзъ съсъ франкитѣ завладѣли въ 805 год. Далмация, населена съ славяни. Франкитѣ завзели областъта на р. Сава, а отъ изтокъ напѣдвали българитѣ. По този начинъ на Балканския полуостровъ властвували тритѣ съперници: Византия, Франкската монархия и България. Въ 819 год. хърватскиятъ жупанъ *Людевитъ* възстаналъ противъ франкитѣ и нѣкои племена се присѣдинили къмъ него, други, обаче, взели страната на франкитѣ противъ Людевита. Опитътъ на послѣдния да обедини сърбо-хърватскитѣ племена пропадналъ.

Скоро слѣдъ това настаналъ по-благоприятенъ моментъ за сръбскитѣ племена: българитѣ били въ война съ франкитѣ, а византийцитѣ трѣбвало да се бранятъ отъ арабитѣ. Славянитѣ между Адриатическо море и българската граница побързали да отхвърлятъ чуждото владичество. Освободитѣ се пѣкъ племена изгонили християнскитѣ мисионери и унищожили храмоветѣ, а край Адриатическо море се отдали на пиратство. Разногласията пакъ попрѣчили да бжде използванъ и този моментъ, Тепърва въ срѣдата на IX вѣкъ билъ направенъ втори опитъ за обединението на сръбскитѣ племена сега отъ Жупана *Властимиръ*, комуто се удало да разпростре властьта си надъ сегашна източна Босна и Ново-Пазарския окръгъ.

¹⁾ Продължение отъ кн. IX.

На юго-западъ, сжщата цѣль — да събере славянскитѣ племена, — си поставилъ жупанътъ на Требине — *Бела*. Властимиръ и Бела не само не враждували, но даже се и сродили, като синътъ на Бела се оженилъ за дъщерята на Властимира. Умирайки, Бела оставилъ земитѣ на тримата си синове, които управлявали общо бащината си област, признавайки старшинството на Мутимира. Ала мирътъ между братята не билъ за дълго: *Мутимиръ* изпратилъ братята си въ България и съсрѣдоточилъ въ ржцѣтъ си цѣлата властъ. Впрочемъ Византия се усилва толкозъ много прѣзъ царуването на Василий I ѱ (867—886 г.), щото хърватитѣ и сѣрбитѣ се принудили да признаятъ властѣта на византийския императоръ. Сега се извършва покрѣстването на сѣрбскитѣ племена. Само *неретванитѣ*, живущи между рѣкитѣ Нарента и Цетина, останали вѣрни на езичеството още дълго врѣме.

Въ края на деветия вѣкъ сѣрбскитѣ земи били завладѣни отъ българския царь Симеонъ, който смѣнявалъ сѣрбскитѣ жупани наспоредъ тѣхната вѣрностъ. Византия, за да отклони вниманието на Симеона въ сѣверозападна посока, възбуждала сѣрбскитѣ племена да възставатъ и Симеонъ трѣбвало често да праща военни отреди противъ тѣхъ.

Прѣзъ царуването на Петра въ 931 год. сѣрбитѣ наново възстанали подъ водителството на жупана *Чеславъ Клонимировичъ* и отхвърлили българското владичество. Чеславъ обединилъ подъ своята властъ повечето племена въ Босна, Херцеговина, Стара Сърбия (Ново-Пазарския окръгъ) и Черна Гора. Отъ врѣмето на Чеслава името *сърби*, съ което отначало се именувано само едно племе, почва да става общо и за другитѣ сродни нему племена. Ала слѣдъ смъртѣта на Чеслава, (960 год.) княжеството се разпаднало наново. Сѣрбскитѣ племена пакъ подпадатъ подъ Византия, а въ края на десетия вѣкъ признали върховната властъ на българския царь Самуилъ, който имъ далъ извѣстна автономия подъ прѣкото ржководство на князетѣ *Иванъ Владимиръ* въ Зета и на *Драгомира* въ Требине и Хумъ. Съ завладяването на Българското царство отъ Византия (1018) и сѣрбскитѣ земи минали подъ върховното владичество, макаръ и номинално, на Византия. Въ църковно отношение сѣрбскитѣ племена зависѣли отъ Охридския български архиепископъ. По-нататъшната история на сѣрбскитѣ племена се е изразила въ възстания противъ Византия и въ борби между отдѣлнитѣ князе, до като *Михаилъ Зетский* се наложилъ и обединилъ подъ властѣта си сѣрбитѣ, съ изключение на Босна, която запазила независимостѣта си. Въ 1077 год. *Михаилъ издѣйствувалъ* кралска корона отъ папата Григорий VII и Сърбия за пръвъ пжтъ била призната за напълно самостоятелна държава. Слѣдъ смъртѣта на Михаилъ настѣпили нови междусобици, но наддѣлялъ синътъ на послѣдния *Бодинъ* (1088—1101), чиято столица билъ града

Шкодра. Въ прѣдѣлитѣ на Сръбското кралство влизали сегашнитѣ Черна Гора, Босна, Херцеговина и сѣверната часть на Стара-Сърбия до градъ Митровица. Подиръ Бодина сръбската държава се разпаднала на три самостоятелни части: *Зета* (Черна-Гора), *Рашка* (Стара Сърбия) и *Босна*. Въ 1168 год. великъ жупанъ на Рашка станалъ *Стефанъ Нѣманъ*, съ когото се почва новъ периодъ въ сръбската история.

Първата най-важна задача на Стефана Нѣманя е била да затвърди своята власть и да присъедини къмъ своето жупанство Зета, въ което слѣдъ много перипетии успѣлъ. Понеже населението се дѣлѣло на католици и православни, Стефанъ Нѣманъ трѣбвало да разрѣши и религиозния въпросъ като въведе единство въ вѣрата. Той избралъ източното *православие* и понеже самъ билъ кръстенъ по католишки обредъ, наново се покрѣстилъ. Слѣдъ това свикалъ съборъ, който осъдилъ богомилската ересь, проникнала отъ България.

Възползуванъ отъ отслабването на Византия слѣдъ смъртта на императоръ Мануилъ Комненъ, Стефанъ Нѣманъ присъединилъ къмъ държавата си Нишката областъ, а посегнѣ Прizrѣнъ и Враня. Новиятъ императоръ Исакъ Ангелъ отнелъ завоюванитѣ земи, ала призналъ *независимостта на Сърбия (1190)*. На старини Стефанъ Нѣманъ се отрѣкълъ отъ прѣстоломъ полза на по-малкия си синъ *Стефанъ*, нареченъ впоследствие Първовѣнчаный, зетъ на византийския императоръ Алексей. Слѣдъ смъртта на Нѣманя избухнала война между Стефана и по-големия му братъ Вулканъ, а прѣзъ това врѣме българския царъ Колоянъ завзелъ отъ Византия Бѣлградъ, Нишъ, Враня и Прizrѣнъ.

Въ 1219 год. братътъ на Стефана, *Сава*, склонилъ цариградския патриархъ да го признае архиепископъ на сръбската църква, а на слѣдната 1220 година *Стефанъ* се прогласилъ *кралъ*.

Прѣстоломъ Стефана Първовѣнчаный билъ заеманъ по редъ отъ тримата му синове, отъ които само *Урошъ* ималъ дипломатическитѣ и административни способности на баща си. *Урошъ I Велики* придобилъ за Сърбия Прizrѣнската областъ до Шаръ планина. Опитътъ му да отнеме отъ *маджаритѣ* *Мачва*, между Сава и Дрина, пропадналъ.

Драготинъ, по-малкия синъ на Урошъ I, слѣдъ кратко врѣмено царуване отгѣпилъ прѣстоломъ на *Милутинъ*, който като кралъ се наричалъ *Стефанъ Урошъ II* (1282—1321 год.). Той завювалъ Скопие, Тетово и Дебъръ; *сърбитѣ* сега за пръвъ пѣтъ стѣпили въ Македония.

Стефанъ Урошъ III Дечански (1321—1331) завювалъ на юго-изтокъ Кюстендилъ, Щипъ и Велесъ.

Въ 1331 год. се възцарилъ *Стефанъ Душанъ* Силный. При него Сърбия достигнала до най-големо могщество. Отначало на царуването си Стефанъ Душанъ разширява владѣ-

нията си въ Македония. Следъ това воюва съ *Унгария* за Мачва, подиръ нѣколко години завзема сѣверния Епиръ съ града Янина и се прогласява албански кралъ. Къмъ 1345 год. Душанъ туря ржка върху източна Македония, като завзема Съресъ и Бѣломорския брѣгъ до р. Марица. Само Солунъ въ Македония останалъ внѣ отъ сръбската държава. Въ 1348 год. Тесалия, Етолия и Акарнания били присъединени къмъ Сърбия. Нѣколкократнитѣ опити на Душана да завладѣе Босна пропадали. Владѣтельтъ на послѣдната билъ подпомаганъ отъ *Унгарския кралъ*, комуто билъ васалъ.

Въ 1346 год. Стефанъ Душанъ се прогласилъ *царъ*, а сръбскиятъ архиепископъ получилъ *патриаршески* титулъ.

Стефанъ Урошъ II и Стефанъ Душанъ, понеже владѣли и българска земя — Македония — се наричали първия — „Урошъ кралъ на Рашка и Дукля, на Албания, на България и на цѣлото приморие отъ Адриатическия заливъ дори до великата рѣка Дунавъ,“ а втория — „Стефанъ въ Христа Бога благовѣрни царъ и „самодръжъць сръблѣмъ и грѣкомъ и блѣгаромъ.“

Следъ смъртъта на Душана (1355 г.) Сръбската империя се разпаднала на съставнитѣ си части, като нѣкои отъ управителитѣ на областитѣ се обявили за независими. Западна Македония звелъ *Вълкашинъ*, който въ 1366 се нарекълъ кралъ; братъ му *Угелешъ* — владѣялъ Иточна Македония; по-късно се отцѣпила Зета (Черна-Гора) и на царя *Уроша* — наследника на Душана — останала само сѣверо-източната частъ на Душановото царство. Следъ Битката при Марица (1371) турцитѣ завладѣли Тракия и източна Македония, а синътъ на Вълкашинъ, *Марко*, съ името кралъ български, продължавалъ да царува въ западна Македония като васалъ на султана. Съ смъртъта на царъ Уроша се прѣкратила династията на Нѣманичитѣ и земитѣ сѣверно отъ Шаръ Планина минали подъ властѣта на князь *Лазаря*, — хероя на Косово поле. *Стефанъ Лазаревичъ* продължавалъ да управлява Сърбия, като васалъ на султана, до 1427, като прѣди смъртъта си провъзгласилъ за свой наследникъ *Юрий Бранковичъ*. Послѣдниятъ умрѣлъ въ 1456 год., а следъ три години — 1459 Сърбия паднала окончателно подъ владичество на турцитѣ.

Политическото и културно обединение на сръбскитѣ племена, започнато отъ Чеслава Клонимировича въ първата половина на X вѣкъ, било извършено отъ Нѣманичитѣ и прѣзъ този четири-вѣковенъ периодъ тѣзи племена се слѣли въ единъ народъ — който зель името на едно отъ тѣхъ — *сърбитъ*.

IV.

Хървати

Когато сърбо-хърватските племена се заселили въ северно-западната част на Балканския полуостровъ, хърватитѣ заели страната между Адриатическо море на западъ и рѣкитѣ Вербюса, Цетина и Сава на изтокъ, югъ и сѣверъ. И поради естеството на мѣстността и поради вътрѣшното си устройство, хърватитѣ не образували първоначално една държава. Наистина, още въ първия вѣкъ на заселването си тѣ се дѣлѣли на двѣ по-големѣ групи: сѣверна—*Посавска* (по рѣката Сава) и южна — *Далматинска* (въ Далмация). Ала и въ едната и въ другата части продължавало да съществува прѣдишното общославянско родово устройство. Споредъ свдѣтелството на византийския императоръ Константинъ Багрянородни, хърватитѣ се дѣлѣли на 11 жупи и едно банство; послѣдното се е състояло отъ три жупи, управлявани отъ единъ банъ.

Хърватитѣ приели християнството подъ влиянието на романизованото население въ далматинските градове и при съдѣйствието на византийския императоръ Хераклия. Ала това рано кръщение не се оказало трайно, та въ деветия вѣкъ било извършено допълнително кръщение. И въ двата случая духовенъ глава на хърватитѣ билъ *римскиятъ папа*. Митрополитското сѣдалище било въ града *Сплетъ*.

При усиляването на френската държава хърватитѣ влѣзли въ нейния съставъ. Лошото държане на франкитѣ спрѣмо тѣхъ прѣдизвикало възстанието подъ водителството на Посавския жупакъ — *Людевитъ*. Ала князътъ на далматинските хървати *Борна* взелъ страната на франкитѣ и съ това попрѣчилъ на Людевита; послѣдниятъ билъ прѣнуденъ да дири прибѣжище у сръбските племена и тамъ погиналъ.

При послѣднитѣ карловинги властта на франкитѣ значително отслабва. Подиръ Людевита у посавските хървати се споменуватъ като намѣстници на франкските крале жупанитѣ *Ратимиръ*, *Мутимиръ* (872—882 год), *Браславъ*, вѣренъ съюзникъ на германския кралъ Арнулфъ въ борбата му противъ Великоморваския крель Светополка. Далматинските хървати въ това врѣме пъкъ водѣли борба съ Венецианската република, оспорвайки си външната търговия въ земитѣ край Адриатическо море. Наслѣдници на Борна сж били *Владиславъ* (821—835), *Моиславъ* (835—850), *Терпимиръ* (850—865). Ала въ края на деветия вѣкъ византийскиятъ императоръ Василий I наложилъ властта си надъ туко-що освободилитѣ се отъ франкитѣ хървати. Византия, обаче, не посегнала върху народнитѣ права на хърватитѣ. Важенъ фактъ прѣзъ това врѣме е засилването на славянския елементъ въ Далмация: градоветѣ съ италианско население плащатъ данъкъ на хърватитѣ за земята, отъ която се ползували. Подъ влиянието пъкъ на Св. Кирилъ и Мето-

диевата проповѣдь и по желанието на Византия, хърватитѣ признали за свой духовенъ глава Цариградскиятъ патриархъ. Слѣдъ насилствената смъртъ на жупана *Седеслава*, поставеникъ на Византия, връзкитѣ съ послѣдната отслабватъ, а хърватската държава се засилва. Послѣдниятъ далматински князь *Мутимиръ* (892 год.) се нарича вече князь по Божия Милостъ; той е обиколенъ съ многочислени благородничи. Скоро подиръ това обединена Хърватия се прѣвърща въ *Кралство*.

Пръвъ хърватски кралъ е билъ *Томиславъ* (903—928); слѣдъ него царували *Крешимиръ I*, *Мирославъ*, *Держиславъ*, — при когото особено се усилва борбата съ Венеция за владичество надъ далматинскитѣ градове, — *Светославъ*, *Крешимиръ II* и пр. Най-бѣлжжитѣ отъ хърватскитѣ крале е билъ *Петъръ*, *Крешимиръ IV Великий* (1058—1073), който водѣлъ изкусна външна политика. Отъ една страна той поддржалъ добри отношения съ Византия, отъ друга — се сблизилъ съ папата. Въ края на управлението си пкъ Петъръ Крешимиръ успѣлъ да завърже приятелски връзки и съ Унгария. Слѣдъ неговата смъртъ настъпили раздори за прѣстола, които се придружавали и съ външни неуспѣхи. Далмация била изгубена наново. Избраниятъ за кралъ банъ *Славичъ* билъ плѣненъ отъ Норманския графъ Амикъ. На негово мѣсто билъ избранъ бантъ на посавскитѣ хървати *Димитрий Звонимиръ*, който продължилъ политиката на Крешимира IV. Той се оженилъ за дъщерята на Унгарския кралъ, а папата Григорий VII призналъ кралското му достойнство. Неговото управление минало въ миръ и благополучие. По думитѣ на единъ съвременъ хронистъ, „въ врѣмето на добрия кралъ Звонимира страната била спокойна и пълна съ всѣкакво изобилие; градоветѣ били богати съ злато и сребро. Бѣдниятъ не се боялъ, че ще го обиди богатиятъ, и слабиятъ не се страхувалъ, че ще го обиди силниятъ. Кралтъ защищавалъ всички. Самиятъ той не причинявалъ никому несправедливостъ и на другитѣ не позволявалъ да вършатъ неправди. Страната отъ никога не се бояла и никой не смѣялъ да я безпокои.“

Ала и при кралетѣ не изчезнало племенното дѣление срѣдъ хърватитѣ, та прѣдставителитѣ на отдѣлнитѣ родове, или жупанитѣ, стѣснявали кралската властъ и прѣдизвиквали вжтрѣшни смутове. Това обстоятелство отслабвало политическиятѣ сили на Хърватското кралство, а кралетѣ въ борбата за независимостъ противъ едни врагове, трѣбвало да прибѣгватъ къмъ помощта на други; тази помощъ отъ съседитѣ (унгарци, венецианци) се плащала съ чувствителни загуби. Скоро къмъ Унгария минава значителна частъ отъ сѣверна, Посавска Хърватия, подъ особеното име *Славония* (между Сава и Драва), а Венеция, усилвайки своето влияние въ южна, Далматинска, Хърватия, способствува за съживѣването тукъ на италианския елементъ въ ущърбъ на славянския. Заедно съ

това се усилват градските общини съ тяхното особено управление. На пръв планъ се издига между далматинските градове *Дубровникъ*, който се обособил по-късно въ независима република.

Положението на Хърватското кралство станало още по-опасно, когато въ края на единадесетия вѣкъ съсъ смъртта на *Стефана II* се прекратила мѣстната династия на Държиславичитѣ и хърватските велможи захванали да си оспорватъ прѣстола. А при това натискътъ на Византия откъмъ изтокъ наново се засилва: източнитѣ съсѣди на хърватитѣ, — сърбитѣ и българитѣ, — били покорени отъ послѣдната; идѣлъ редътъ на хърватитѣ. Тѣ, обаче прѣдпочели върховната властъ на унгарскитѣ крале — Арпадовитѣ — въ лицето на *Каломана* (1102 год.). Отъ тогазъ Хърватското кралство и далматинскитѣ градове въ политическо отношение съставлявали нераздѣлна частъ отъ Унгарската държава.

Хърватитѣ се подчинили доброволно на Унгария; тѣ свързали, тъй да се каже, лична уния. Каломанъ далъ клетва да пази всички обичаи, наредби и права на страната. Взаимнитѣ отношения между двѣтѣ държави били изложени въ подробен договоръ. Хърватия продължавала да се управлява отъ особенъ кралъ, въпрочемъ съ титула — младши кралъ; краля билъ избираемъ на Народното събрание, но се утвърдявалъ отъ краля на Унгария.

Хърватскитѣ крале, които често се наричали банове, живѣли отначало въ Книнъ, а послѣ въ Загребъ, който и до днесъ е запазилъ значението си на главенъ умственъ и административенъ центъръ въ Хърватия. Споредъ закона властта на бановетѣ не била наследствена, но нѣкои отъ тѣхъ сполучвали да я затвърдятъ за своя родъ и управлявали самостоятелно Хърватия. Такива били напр. въ началото на XIV вѣкъ *Шубичитѣ*, които имали рѣшително влияние при избора на унгарскитѣ крале. Въ течение на двѣстѣ години потомцитѣ на Арпада (родоначалника на унгарската династия) се считали крале на Хърватия.

Въ XVI вѣкъ Хърватия заедно съ Унгария прѣминава у владѣтелигѣ отъ Хабсбургската династия.

V.

Словенци или Хорутани.

Словенцитѣ се заселили на сѣверо-западъ отъ хърватитѣ, близу до сѣверния жгълъ на Адриатическо море, именно въ южнитѣ части на Каринтия (Хорутания) и Щирия, въ сѣверната частъ на Истрия и въ Крайна; въ послѣдната се намира главния центъръ на словенския животъ — *Любляна* (Лайбахъ у нѣмцитѣ). Словенцитѣ сж се затвърдили тамъ, както вече видѣхме, въ края на VI вѣкъ. Отрано тѣ подпаднали подъ

влиянието на германската стихия, като още от началото сж дошли въ стълковение съ двѣ силно организирани германски държави — Лангобардската на юго-западъ и Франкската на сѣверо-западъ. Впрочемъ лангобардитѣ съ течение на врѣмето се подчинили на франкитѣ, които при карловингитѣ станали и най-опасния врагъ за западнитѣ славяни и за словенцитѣ. Словенцитѣ, бидейки заставени да дирятъ помощъ у франкскитѣ крале противъ аваритѣ, тъй да се каже, сами се отдали въ ржцѣтъ на първитѣ.

Първиятъ словенски князь, чието име споменува историята, е билъ *Борутъ*. При него е станало въ края на осмия вѣкъ подчинението на Словенска Хорутания подъ властѣта на франкскитѣ крале. Слабъ да отбие нападенията на аваритѣ, Борутъ повикалъ на помощъ баварския Херцогъ, който избавилъ словенцитѣ отъ аварското иго, но въ замѣна имъ наложилъ баварското иго. А понеже Бавария била въ васална зависимостъ отъ Пипина Кжси, Хорутанското княжество се намѣрило подъ властѣта на франкскитѣ крале, които наскоро се прогласили западно-римски императори.

Този сждбоносенъ завои въ историята на словенцитѣ ги отдалечилъ отъ останалитѣ съсѣди славяни и ги обрѣкълъ на постепенна германизация. За да бжде отслабено политическото значение на словенцитѣ, Хорутания била раздѣлена на малки провинции — *Щирия*, *Каринтия*, *Крайна*, управлявани отъ орждия на германскитѣ императори. Австрийската марка, отъ която си води началото сегашна Австрия, отчуждила словенцитѣ и отъ влиянието на сѣвернитѣ имъ събратя—чехо-моравцитѣ. Когато умрѣлъ послѣдния Хорутански князь *Хотимиръ*, племеникъ на Борута, отдѣлнитѣ части на Словенската земя била отдадена подъ управлението на съсѣднитѣ нѣмски маркграфове, графове и херцози (Баварския, Фруилския и други), които отъ своя страна се старали да поставятъ нѣмци на по-нишитѣ длъжности и по този начинъ открили широкъ достъпъ за нѣмската колонизация.

Германскитѣ императори намирали силна опора на властѣта си въ християнството, което тѣ усърдно разпространявали срѣдъ езичницитѣ славяни повече съ политическа, отколкото съ религиозна цѣль. Новата вѣра трѣбвало да служи за главна сцелителна сила между разнороднитѣ елементи въ империята. Християнството се затвърдило още при двора на князь Борута: синъ му *Каратъ* и племенникътъ му *Хотимиръ* били дадени да се възпитаватъ у Баварския херцогъ и отъ неговия домъ тѣ се върнали вече християни. Хотимиръ се отличавалъ съ особено благочестие и прѣдприемалъ всѣка година пжтешествия къмъ Залцбургския нѣмски архиепископъ.

Съ засилването на нѣмския елементъ въ Хорутания, славянското население изгубило свободата си и името славянинъ почнало да се смѣсва съ името робъ — slave и (e)sclave. За

смѣтка на тѣзи „славяни роби“ расло благоденствието на владѣтелите нѣмци. Въ страната били издигнати богати дворци и замъци, както на самитѣ императори така и на тѣхнитѣ васали. На мѣстото на старитѣ градове отъ римско врѣме изникнали нови такива: Любляна (Лайбахъ), Целовець, Градецъ (Щарийски) и др. Най-голѣмо значение добила Любляна, която станала и главенъ търговски градъ. Тя станала най-важно политическо и културно срѣдище въ южната часть на бившето Словенско княжество. Сѣверната часть на Хорутания била още повече понѣмчена.

Въ XIV в. словенскитѣ земи минали подъ властѣта на Хабсбургитѣ. Прѣзъ тѣхно врѣме нѣмския елементъ се усилилъ още повече: областното управление, градското управление и поземелната собственост били завзети отъ нѣмцитѣ. Славянскитѣ елементъ се запазилъ главно въ селата. Националното възраждането на словенцитѣ почнало едва въ края на XVIII в.

VI.

Изводи.

По-рано се прѣдполагало, че славянитѣ сж имали пълно етнично и езиково единство въ своето общо отечество, но сега езикознанието признава, че славянитѣ сж живѣли тамъ въ отдѣлни племена, групирани на два или три дѣла и че твърдѣ рано въ тѣхния езикъ сж сжществували отлики, които сж послужили за зачатъкъ на нарѣчията въ славянския праязикъ, а тѣзи нарѣчия се обособили по сетнѣ въ отдѣлни езици.

Прѣдполага се сжщо, че още въ праотечеството имъ славянитѣ се дѣлѣли на три голѣми групи — южни, западни и източни, — и самото имъ положение тамъ ги е настанило къмъ земитѣ, що заели слѣдъ разселването си. Южнитѣ славяни, както вече знаемъ, сж дошли на Балканския полуостровъ, по два пѣтя: тѣзи, които заели Мизия, Тракия и Македония и които образували *българската народностъ*, сж минали край Прутъ, слизали къмъ долния Дунавъ и неговитѣ устия, въ днешно Влашко, Молдова и Бесарабия и отъ тамъ — на полуострова; другитѣ — *словенцитѣ и сърбо-хърватитѣ*, — прѣзъ западнитѣ Карпати проникнали къмъ срѣдния Дунавъ и се настанили въ сѣверо-западната часть на Балканския полуостровъ. Така што то още въ това ранно врѣме различаваме два дѣла южни славяни — *юго-източенъ български и сѣверо-западенъ сърбско-хърватски*.

Първи били обединени въ държава и се слѣли въ една народностъ славянскитѣ племена отъ юго-източния дѣлъ и то така, че политическата организация имъ била наложена отъ прабългаритѣ, а моралния елементъ, християнството и писменостѣта, които послужили като главни спонтелни сили срѣдъ

двѣтѣ раси, дали прѣдимно македонскитѣ славяни, бидейки по-културни.

Племената, които образували сръбската народностъ били обединени сравнително много късно: *Българската държава изживѣла три вѣка и половина (679—1018) и подпаднала подъ Византия, прѣди още сръбскитѣ племена да се обособятъ въ особень културно-политически типъ* и да образуватъ сръбската народностъ.

Макаръ сърби, хървати и словенци първоначално да не сж се отличавали въ нищо, различната историческа сѣдба е създадала отъ тѣхъ особени народности. До като сърбитѣ сж се подвѣргнали на източно-византийската култура, хървати и словенци сж се развивали подъ влиянието на римокатолическата култура.

Печално е изобщо миналото на южнославянскитѣ народи. Словенцитѣ още въ утрото на своя исторически животъ сж били завладѣни отъ нѣмцитѣ; хърватитѣ, слѣдъ кратковрѣменень самостоенъ животъ, сж подпаднали подъ маджарско владичество; сърбитѣ сж изпитали византийско и турско, а частъ отъ тѣхъ и маджарско робство. Българитѣ сжщо така сж били вѣкове владѣни отъ византийци и турци. Взаимнитѣ вражди и съперничества за хегемония между хървати и сърби, българи и сърби сж дали възможностъ на съседнитѣ неславянски народи да ги завладѣятъ. Обстоятелството, че южно-славянскитѣ народности сж оцѣлѣли въпрѣки злочестата имъ историческа сѣдба, показва, какво тѣ сж твърдѣ жизнеспособни.

При едни отношения на пълно национално зачитане; при отказването на всѣки южно-славянски народъ отъ желанието си да господствува надъ другъ южно-славянски народъ съ прѣстѣпното намѣрение да го асимилира, — южнитѣ славяни биха могли да прѣдставяватъ такъва голѣма сила, че никой близъкъ или далеченъ народъ не би могълъ да застраши тѣхната свобода и независимостъ. Една федерация, въ която исторически обособенитѣ страни — България, Македония, Сърбия, Черна-Гора, Хърватско, Словенско, Босна, Далмация — биха се ползували съ пълно самоуправление, би сѣсила за винаги българи, сърби, хървати и словенци отъ икономическа експлоатация и политическо робство. Македония, въ която славянитѣ сж българи, по необходимостъ ше трѣбва въ таквъ случай да бжде равноправна единица въ една подобна федерация, защото така биха били гарантирани по-добрѣ свободитѣ и правата на другитѣ народности въ нея — турци, албанци, власи, евреи и гърци (въ южната ѣ часть). Бждещето на южно-славянскитѣ народи е въ собственитѣ имъ рѣцѣ днесъ повече, отколкото всѣки други пжтъ. Голѣмиятъ въпросъ е, сж ли тѣ достатъчно израсли, за да почерпятъ поука отъ далечното и близко минало. За съжаление, сърбитѣ, които сж помощта

на неславянски народи завладѣха Словенско, Хърватско, Босна, Черна-Гора, Далмация, по-голямата частъ отъ Македония и откъснаха покрайнини отъ западна България, даватъ всички доказателства, че не сж почерпили поука отъ историята. При това положение на работитѣ, завоюванитѣ отъ Сърбия юго-славянски народности естествено ще се стремятъ къмъ откъсване и пълна независимостъ; така имъ повеява и инстинкта за самосъхранение.

Д-ръ Вл. Руменовъ.

Страница изъ близкото минало.

Българитѣ въ Скопско за своята народност¹⁾.

Който е слѣдилъ за живота на българина въ Скопската епархия за послѣднитѣ 6—7 години, той знае, че тоя българинъ е показала и доблестъ и самоотверженостъ въ борбата съ сръбската пропаганда, достойна за подражание по всичкитѣ краища, гдѣто живѣять българи. Борбата за прѣвзимането на Нерезкия монастырь отъ ржцѣтъ на сърбоманитѣ прѣди 4 години; борбата за Побожката черква прѣди 3 години; борбата за Кумановската черква и нива, гдѣто даже и жени съ револвери въ джобоветѣ си сж били готови да умираатъ, сж достатъчно извѣстни на всички, за да се повтарятъ тука и да се доказва, че самото население рискува и имотъ и животъ само да запази своята народна честъ и гордостъ. Ще опишемъ на кратко още единъ случай, гдѣто простата селска маса се борѣ чудесно геройски по цѣли мѣсеци и то неотдавна — миналата година.

Селото Градище (Кумановско) има 53 кѣщи, отъ които до миналата година 12 бѣха сърбомански, а останалитѣ 41 — български. Въпрѣки това на 12-тѣ кѣщи сърбомански бѣ прѣдоставенъ близкия монастырь да се черкуватъ, а почти четворно по голѣмото число български кѣщи лишени отъ това право. Три години наредъ се подаваха сума арзохали отъ селянитѣ, за да се даде редъ на българитѣ за богослужение. Подава много такрири и митрополията и екзархията, но всичко бѣ безуспѣшно.

Най-сетнѣ миналата година и 12-тѣ сърбомански кѣщи заявиха на правителството, че се присъединяватъ къмъ Екзархията и въ селото, слѣдователно, не остава никакъвъ сърбоманинъ. Какво излѣзе? — Властитѣ пакъ не позволяватъ да се черкуватъ селянитѣ и то отъ цѣлото село сега. Единъ недѣленъ день по-първитѣ селяни отиватъ въ монастыра, изтикатъ сърбоманския попъ отъ черквата насила и взематъ ключоветѣ отъ послѣдната. Властѣта въ Куманово, щомъ се научи за това, изпрати войска въ селото и подложи послѣдното на ужасна екзекуция въ продължение на 2 мѣсеца. Веднага арестува 33 души по-първи селяни и ги фърли въ кумановския затворъ. Подиръ това, почти цѣлото село мжже и жени дохаждатъ въ Куманово и даже въ Скопие, за да протестиратъ. Цѣлъ мѣсець мжжетѣ и женитѣ стояха въ Куманово. Назначи се отъ Валията комисия за прозѣрка, дали дѣйстви-

¹⁾ Изъ писанитѣ му бѣлѣжки прѣзъ 1898/99 год. Вж. кн. V и VII на сп. „Македония“.

телно нѣма нито единъ сѣрбоманинъ. Въпросътъ се протака отъ февруари до 17 май. Прѣзъ всичкото врѣме всичкитѣ селяни се разкарваха отъ Куманово въ селото, отъ селото въ Куманово. Мнозина биха въ затвора, сѣдиха ги, но селянитѣ не се отчайваха. Най-сетнѣ, когато комисията провѣри и не можеше да скрие очевидността и трѣбваше да прѣклони глава прѣдъ рѣшението на селянитѣ да се борятъ до край, рапортира на валията, че трѣбва монастирътъ да се даде на българитѣ. Валията, като не е можалъ да убѣди и членоветѣ на идаре межлиси въ противното, заяви, че, догдѣто не пита въ Цариградъ, не може да даде монастира на българитѣ.

Подиръ това, селянитѣ трѣбваше да се успокоятъ и да чакатъ благополученъ изходъ отъ Цариградъ, гдѣто ще се застъпи за тѣхнитѣ права Екзархията. Отъ тогава се мина цѣла година, и въпросътъ още си стои висящъ. Монастирътъ е въ сръбски рѣцѣ, а селянитѣ стоятъ безъ черква.

Подиръ една година чакане селянитѣ пратиha слѣдното заявление до владиката: „Толкова години стояхме безъ черква, нѣколко мѣсеци се борихме съ хукумата, по затвори лежахме, нивитѣ си оставихме неизработени, всичко направихме, що ни казаха вашитѣ даскали. Какъ не можъ Екзархията или българскиятъ консулъ да направи нѣщо, за да спечелимъ въпроса? Заявяваме ви, В. В. Прѣосвещенство, че за напредъ отъ насъ не чакайте нищо за борба съ сѣрбитѣ. Не можемъ вече нито да слушаме нѣкого, нито пъкъ нѣщо да направимъ“.

Ето отговорътъ на въпроса, да ли ще може населението да се бори самó съ тая пропаганда при сегашнитѣ условия. Грѣшно би било да се осжда то въ малодушие и отчаяние, обаче какво да прави, когато не вижда подкрѣпа и помощ отъ никоя страна? Никой нѣма, кой да го защити. То вече захваща да се свива въ своята чурупка и да заживѣва само въ себе си. То вече не ще да слуша своитѣ „даскали“ за борба съ сѣрбитѣ, защото се убѣди, че съ никакви жертви не може да си добие правото. Ето защо не трѣбва да ни очудва и слѣдния фактъ: Дѣдо Ивко отъ с. Побожие тая есенъ отказа да приеме изпратения учителъ отъ митрополията и не искаше да отваря училище. Дѣдо Ивко е чуденъ и до фанатизъмъ прѣданъ българинъ въ цѣла Скопска Черногория. Половина отъ имуществата си разпродаде за борба съ сѣрбитѣ. Само той и неговитѣ роднини крѣпко се държатъ въ сѣрбоманското Побожие. Той 6 пѣти лежалъ въ затворъ само прѣзъ послѣднитѣ 4 години.

Тоя дѣдо Ивко тая година отказваше да се отвори българско училище по слѣднитѣ съображения: „защо ми е, казва, училище въ селото, когато ето ставатъ 4 години нашитѣ дѣца и жени не знаятъ, що е черква? Жената ми утрѣ, се погрѣба безъ опѣло, като невѣрница. Една отъ снахитѣ ми на 40-тѣ дена отишла въ сѣрбоманската черква да ѝ отпѣе попѣтъ

жито. Като я видѣлъ, той съ кракъ ѝ изриталъ житото. Всички селяни въ селото ни се смѣятъ и се подиграватъ съ насъ. За жалене и за плачене сме . . . Оставете ни на мира, кога не можете да ни защититѣ . . . Какво бѣше това наше консулство и тая наша митрополия и Екзархия, та не можахъ да ни издѣйствуватъ редъ за черкуване поне *веднѣжъ въ мѣсець?* . . .” Подиръ дълги увѣщания се съгласи да отвори училището, но безъ охота, безъ онова прѣжно увлѣчение. И дѣйствително, за черквата въ Побожие станаха голѣми жертви, както отъ селянитѣ, така и отъ гражданитѣ въ Скопие. За тся въпросъ прѣди 4 години стояха затворени черквитѣ и училищата въ самото Скопие; за тоя въпросъ стояха въ затворъ сума врѣме тогавашниятъ директоръ на Скопското педагогическо училище Хр. Матовъ съ още 2-ма учители и мнозина първенци скопјани и селяни. Все за тоя въпросъ съ 36 махаленски и еснафски скопски печати се изпрати протестъ до султана противъ насилията и пристрастието на властитѣ по въпроса, който протестъ по съдържанието и силата на израженията може би е единствениятъ отъ всички протести, що получавалъ султанътъ, и не е чудно, ако сега дѣдо Ивко е отпадналъ духомъ, и въпросътъ за училище и черква вече не го интересува и чака да му се каже нѣщо ново . . .

Подъ впечатлението на постояннитѣ удари и загуби, които българското дѣло търпи въ Македония и особено въ Скопско, мѣстнитѣ хора, които всецѣло сж прѣдадени на своето родно мѣсто и работятъ съ исински патриотизъмъ, не можахъ да стоятъ равнодушни и съ сгърнати рѣцѣ, и трѣбваше да прѣдприематъ нѣщо съвършено самостоятелно. Тѣ сами трѣбваше да прѣдприематъ нѣщо ново, защото тѣхнитѣ указания на Екзархията за прѣобразуване или подобрене най-малко на старата черковно-училищна дѣятелность се приемаха съ прѣзрителна усмивка. За тая цѣль имаше два вида срѣдства; да се усили до възможни прѣдѣли борбата по легаленъ начинъ, или пъкъ да се прибѣгне до друго нѣкое не-легално срѣдство. За първото срѣдство — легалната борба, нѣмаше никакъвъ шансъ на сполука, защото всичкитѣ наши постѣпки отъ тоя родъ все оставаха безъ послѣдствие, а пъкъ отъ друга страна, всѣка наша несполука въ това направление злѣ се отразяваше и се отразява върху настроението на населението. Това показва нашата слабостъ, а послѣдната отчайва населението.

Вънъ отъ това, често пѣти на тази почва се сблѣскваха честолюбията на отдѣлни екзархийски чиновници, които, като не се ползуваха между населението съ никакъвъ авторитетъ по своитѣ лични качества и способности, прѣчеха на отдѣлни патриоти да работятъ. Историята на нашата легална борба е пълна отъ подобни случаи.

Второто срѣдство бѣше революционната проповѣдь, коя-

то умѣло водена и въ паралелъ съ черковноучебното дѣло още въ самото ѫ начало даде блѣскави резултати за Скопската епархия. Тази проповѣдь веднага се възприе отъ населението, тази проповѣдь имъ влѣ нова енергия въ борбата съ сръбската пропаганда и веднага гледаме тя (пропагандата) захваща да ослабва.

Въ Македония.

Като нова територия за „уреждане,“ като земя, отъ богатствата и приходитѣ на която държавата очаква своя дѣлъ, Македония е наводнена особенно напоследѣтъкъ отъ постоянно кръстосващи по села и паланки финансови чиновници, които не се чувствували никакъ злѣ въ тая своя държавна мисия, станала толкосъ по-привлѣкателна, че цѣлото врѣме на командировката си тѣ прѣкарвали „на гости“ у мѣстното население. По тоя начинъ полезното за държавата окупаторка станало твърдѣ полезно и приятно за изпълнителния чиновникъ.

Но въ днешното врѣме на прѣвратно тълкуване на понятията, врѣме на тежки кризи, онова, което държавата счита за полезно и изгодно, съвсѣмъ не е такъво и за нейнитѣ поданици. Днесъ даже гражданинътъ, който се радва на своя собствена държава, трудно понася данъчното бреме, което му стоварва тя на плещитѣ. А не е трудно да се разбере, какъ чувствува данъчния товаръ македонецътъ, който знае какво иска и какво му е необходимо, който е способенъ да реди работитѣ си и да се самоуправлява и който не е канилъ никого да урежда домашнитѣ му смѣтки, и въпрѣки това вижда у дома си бирника, финансовия началникъ, прѣдставителя на една немила държава, който прѣди да е сторилъ потребното за държавната хазна, или успоредно съ това постаралъ се и за частната си торба.

Новиятъ финансовъ министъръ въ Бѣлградъ ще да е ималъ случая да се удостовѣри въ тягостното чувство на македонския данѣкоплатецъ, подгорчено отъ такъва практика и споредъ едно съобщение отъ официозенъ бѣлградски източникъ, той е издалъ наредба, въ сила на която на чиновниците отъ подвѣдомственото му министерство се запрѣщава въ бждаще да оставатъ на гости по селата, когато сж командировани по служба, нѣщо, което, както се казва въ самото съобщение, се е случвало особенно въ южна Сърбия. (в. „Балканъ“, бр. 358, 31. XII. 1922 г.)

Една създадена практика мжно се отмѣнява и ако г. Стоядиновичъ сериозно настои за изпълнението на тая наредба, това ще значи, че той иска да отстрани произвола на финансовитѣ чиновници, съ цѣлъ да осигури узаконения произволъ

на тая държава, т. е. самия държавен налогъ. До колко, обаче, ще бжде той настойчивъ и възискателенъ спрѣмо навикналитѣ по примѣра на самата държава нейни органи, не се знае. Близкото минало отъ македонската дѣйствителностъ говори, че когато изтезанията и специално физическото малтретиране надъ населението въ страната отъ органитѣ на властѣта бѣ взело широки размѣри, новиятъ тогава министъръ на вътрѣшнитѣ работи Тимотеевичъ бѣ издалъ сжщо така наредба, споредъ която боятъ надъ гражданитѣ се забраняваше, но наредбата си остана само написана и физическиятъ мжчения продължаваха съ неотслабналъ тампъ, както продължаватъ и днесъ.

Не липсватъ слѣдователно хубави писани наредби, а условия за сносенъ човѣшки животъ въ окупирана Македония.

Една много хубава наредба, а на професоръ, — цѣла програма — се срѣща въ единъ бѣлградски официозъ отъ първитѣ дни на декември, въ която се прѣпоръчватъ дивни нѣща за осигуряване обществената безопасностъ въ „южна Сърбия“: Групиране на разреденитѣ села по плана на ония въ Мачва, Сремъ и Банатъ. Всяко село да има лекаръ, аптека, читалище съ научни списания за отглеждане на добитъка, за рационално обработване на почвата, за възпитанието на младежъта, за домакинство и запазване на здравieto, — т. е. всичко, къмъ което се стрѣми една културна държава.

Но нека сравнимъ това що прѣпоръчва бѣлградскиятъ професоръ както и всички „хубави“ наредби на официалнитѣ власти, като тази на финансовия министъръ, съ онова що постига сръбскиятъ режимъ въ Македония. Не сж ли днесъ македонскитѣ села много по-разрѣдени и по-обезлюдени, отколкото бѣха до окупацията? Иматъ ли днесъ поне градоветъ, а камо ли селата, толкова лекари и аптеки, колкото имаха по-напрѣдъ? Какво стана съ читалищата и библиотекитѣ, вѣстницитѣ и списанията, които сжществуваша, прѣди да дойдатъ сърби и гърци въ Македония? Не отнемагъ ли тѣ отъ стопанитѣ земята, за да я раздаватъ на сѣнародницитѣ си пришълци? Не разграбватъ ли отъ населението останалия у него добитъкъ? Не спъватъ ли духовното и умствено възпитание на младежъта, като ѝ изтрѣгватъ първия лостъ и най-важното сръдство за постигането му — майчиния езикъ? За какво домакинство може да се говори въ окупирана Македония, дѣто не е запазенъ отъ посегателството нито стана на македонската жена, нито ковчега на македонската мома? Запазване на здравieto ли? Когато опасността за живота дебне македонца въ дома му, на нивата, изъ пжтя, денемъ и нощемъ, гаври се съ него оня, който му говори за грижата на властѣта да запази неговото здравие.

Тукъ положителни данни и неопровержими факти има за

нови арести, за грозни побойща и тежки изтезания, за пладнишки грабежи от органи на самата власт, за разстройство на безброй домокинства, за разточителство на чуждото благосъстояние и експлоатация на людския труд, за сръдноважковна ангария и всевъзможни башибозушки подвизи от страна на прѣдставители на властта, вършени прѣз послѣдния мѣсець декември, за изреждането на които не би стигналъ не само този отдѣлъ, но и цѣлия брой на списанието.

На 4 Декември 1922 год. въ Бѣлградъ се бѣ състоялъ конгресътъ на старосърбиянитѣ. Задачата му е била да разгледа положението въ „южна Сърбия“. Делегатитѣ подчертали несигурността въ страната, а причинитѣ за това намѣрили въ неспособността на властта да се справи съ положението и въ партизанщината на чиновничеството.

Констатацията е върна, но основната причина не е изтъкната. Защото сръбскитѣ власти може да сж дѣйствително неспособни да се справатъ съ положението въ окупиранитѣ области, чиновничеството може да е опартизанено и корумпирано. Но не е достатъчно една способна власт и едно чиновничество безъ особенни недостатѣци, за да оправдаятъ единъ режимъ на чужда окупация. Споредъ насъ, Сърбия ще дължи на Македония, даже ако бѣше способна да я надари съ оная администрация, на която се радваха и за която днесъ съжаляватъ много стѣ присъединенитѣ къмъ нея области. Отъ лошия режимъ не може да се очаква добро чиновничество. Следователно причинитѣ за онова положение въ Македония, което се счита незадоволително и отъ старосърбиянитѣ въ Бѣлградъ и за което тѣ само протестирали, безъ да успѣятъ даже да взематъ съотвѣтна резолюция, не сж на повърхността, а по-дълбоко: тѣ се коренятъ въ самата безправна, неморална и безчовѣчна система, и който говори, а особено който дѣйствува за промѣна въ положението на „южна Сърбия“, т. е. Македония, трѣбва да държи смѣтка именно за смѣняването на тая невъзможна за днешното време система.

Така свхващатъ дългътъ си организираниитѣ сили въ самата страна. Въ миналата книжка на списанието споменахме за меморандума, който Вътрѣшната организация е поднесла на Лозанската конференция. Съ него се иска не едно смѣняване на лошото чиновничество, а да се образува отъ Македония независима държава подъ покровителството на Обществото на народитѣ или на опълномощена отъ него сила.

Тоя меморандумъ билъ придруженъ и съ едно приложение за разушителното дѣло, което е извършила сръбско-гръцката окупация въ Македония отъ Букурещкия договоръ до днесъ.

К. П.

Международен прѣгледъ.

Турската политика. — Изборитѣ въ Югославия.

Прѣзъ изтеклия мѣсецъ Лозанската конференция не постигна нито едно окончателно рѣшение, не уреди въ окончателна форма нито единъ въпросъ. Оптимистичниятъ ходъ, който взимаха прѣговоритѣ на нѣколко пѣти бърже биваше послѣдванъ отъ нови мѣчнотии и отъ нови опасения за пълно пропалане на конференцията.

Тѣзи перипетии на дипломатическото сражение въ Лозана отражаватъ въ най-широка мѣрка домогванията и тенденциитѣ на турската политика. Какво търси Ангора отъ конференцията? Това, което турскитѣ националисти прѣслѣдваха и порано и за изпълнението на което оржието разчисти почвата: възможното най-пълно осъществение на програмата резюмирана въ *националния пактъ*. Но какъ най-лесно и най-сигурно да се постигне тази цѣль? Ангорското пресвителство и неговата делегация въ Лозана прибѣгваатъ до една тактика, която не е твърдѣ проста и която се състои въ искусно маневриране между разнородни и често пѣти противоположни сили. Съюза съ Русия, приятелството на Франция, благоприятнитѣ разположения на Италия, желанието на Англия за едно бждяще споразумѣние съ турцитѣ — всичко това се използва споредъ случая и момента, за да се добиватъ възможнитѣ най-широки отстъпки. Всѣкога, когато турската делегация види, че съюзническитѣ прѣдложения сж близки до нейнитѣ искания, тя бърза да ги приеме дори и тогава, когато това може никакъ да не се понара на свѣтскитѣ прѣдставители. И телеграфа разнася изъ цѣлия свѣтъ вѣстята за турската умѣреностъ и за оптимистичнитѣ гадания на кржговетѣ около конференцията. Натъкнатъ ли се на нѣкой проектъ, който тѣ считатъ за неприемливъ, турцитѣ напротивъ, се приближаватъ отново до своитѣ московски съюзници и пакъ трѣгватъ, да се носятъ извѣстия за вѣроятното разтуряне на конференцията.

Тѣзи зигзаги въ поведението на ангорскитѣ прѣдставители не сж само една тактика — тактика която, покрай безспорнитѣ си изгоди, прѣдставява и явни неудобства и рискове. Исмѣтъ паша разбира много добръ, че трѣбва да държи смѣтка за двѣтъ противни течения, които сжществуваха въ анатолийската столица още прѣди побѣдитѣ надъ грѣцкитѣ войски. Едното отъ тѣзи течения е непримиримо и продължава да настоява за цѣлостното и абсолютното изпълнение на националния пактъ и да се запази непокѣтнатъ сюзътъ съ Москва. Привърженицитѣ на второто течение намиратъ, че постояннитѣ интереси на Турция налагатъ едно споразумѣние съ западнитѣ сили, дори ако трѣбва затова да се направятъ извѣстни отстъпки отъ буквата на пакта.

Исметъ паша лично изглежда клони къмъ това послѣдното течение. Но влиянието на крайнитѣ елементи въ Ангора е твърдѣ силно. Подъ тѣхния натискъ още прѣзъ лѣтото на 1921 год. тогавашниятъ комисаръ на външнитѣ работи Бекиръ Сами бей бѣ принуденъ да напусне своя постъ.

Резултата, съ който ще се свърши Лозанската конференция, ще окаже рѣшително въздѣйствиe върху засилването или ослабването на тези течения въ Ангора, както и изобщо върху бъдещата ориентация на турската политика.

* * *

Откритата на 3 декември министерска криза въ Бѣлградъ се завърши на 16 с. м. съ образуването на ново правителство начело съ Пашичъ. Но това правителство не е съставено отъ прѣдидшната коалиция. Въ него не участвуватъ нито демократитѣ, нито мюсюлманитѣ дѣсничари, нито кметийската група. То се състои — поне досега — само отъ радикали и има за задача да произведе нови законодателни избори.

Скупщината бѣ растурена на 21 декември и изборната кампания е вече открита. Разнитѣ партии още не сж си напълно уяснили поведението, което ще държатъ, и лозунгитѣ, които ще отстояватъ въ новитѣ избори. Главната борба, обаче, ще се води около запазването или ревизирането на Видовденската конституция или, — съ други думи — около въпроса за основното устройство на Югославия.

Извѣстни сж гледищата на разнитѣ народности и партии по този въпросъ. Тѣзи гледища ще съставляватъ и знамената подъ които ще се води изборната борба. Но много отъ партиитѣ, сръбски и несръбски, при излагането на своитѣ изборни платформи показватъ известна резервираностъ и отбѣгватъ категоричнитѣ лозунги. Това го правятъ очевидно съ расчетъ да оставятъ свободенъ пътъ за бъдещи споразумѣния и комбинации. За сега голѣмата грижа на всѣка отъ партиитѣ е да си осигури колкото е възможно по-голѣмъ брой депутатски мандати.

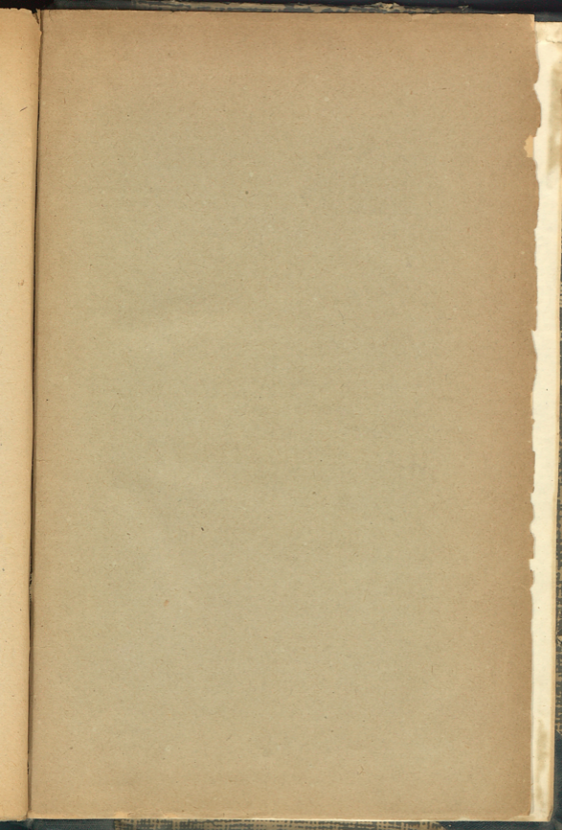
Г. К.

Бѣлѣжика къмъ споменитѣ на Хр. Коцевъ, кн. IX.

Въ миналия брой на списанието сж изнесени факти, които могатъ да оставятъ читателитѣ подъ впечатлението, че Хр. Гановъ и Бр. Весови сж били не само противници на организацията, но и лоши българи. Въ интереса на истината дълга да добавя, че казанитѣ думи иматъ значение само като характеристика на врѣмето, а именно дори и най-добритѣ българи, каквито бѣха Бр. Весови, както и най-интелигентнитѣ, каквато бѣше зетъ имъ Хр. Гановъ, въ *началото* бѣха идейни противници на революц. идея, но послѣ всички я прѣвърнаха и всѣкой споредъ силитѣ си помагаше на революционното дѣло.

Хр. Коцевъ.

Б. Р. Дължимъ да подчертаемъ по случая, че мемоаритѣ, на които и да било, не сж история, а само материялъ за история.

ПОЛИТИЧЕСКОТО, НАУЧНО
И ЛИТЕРАТУРНО СПИСАНИЕ
МАКЕДОНИЯ

излиза всѣки мѣсець, освѣнъ юли
и августъ.

Годишенъ абонаментъ въ прѣдплата въ
България 100 лв., въ Америка 2 долара,
другадѣ въ странство 200 лева.

ooooo

**ИЗДАВА РЕДАКЦИОНЕНЪ
КОМИТЕТЪ.**

ooooo

 Открива се подпяска на абонати
за II-та годишнина.

Всичко, що се отнася до списанието, да
се адресира до г. К. Пърличевъ, ул.
Ивайло, № 4.

Печатница П. Глушковъ — София